

IRODALMI
MŰVÉSZETI
TUDOMÁNYOS
ÉS
HELYTÖRTÉNETI
SZEMLE

Paksi Tükör

XXXI. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM, 2024 SZEPTEMBER

ÍZELÍTŐ

Paksi Tükör – 30 év –
címlapdalak, címlapképek

Dr. Balázs Kovács Sándor
születésnapj köszöntője

Népi iparművész – Sóthy
Györgyné Irénke

A nyár margójára

Ötvenöt éve történt

„Az új haza – a fejedelemskori
Erdély – egyik Anonymusa” –
Baranyai Decsi Csimor János,
a történetíró

Petőfi Sándor Koltón

Donáczi Ilona gyermekversei

Bunkóczi András verse

Horányi György versei

Takácsné Tóth Márta versei

Egy emlékkönyv születése

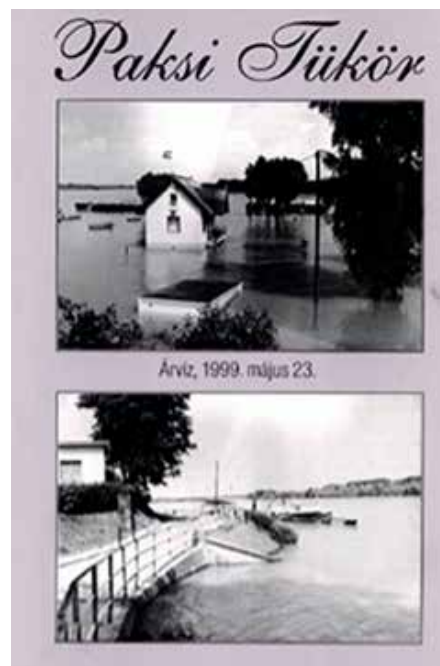
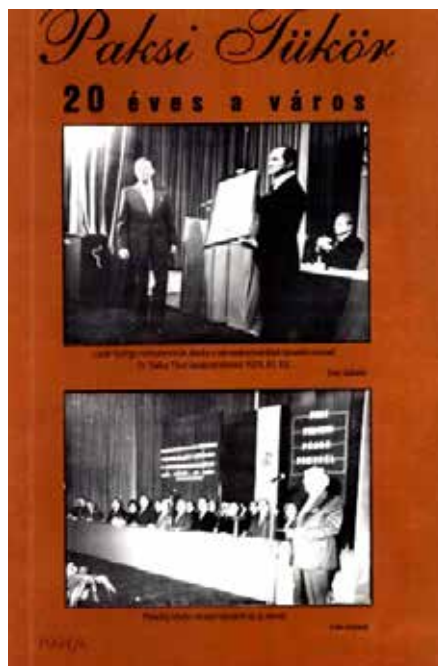
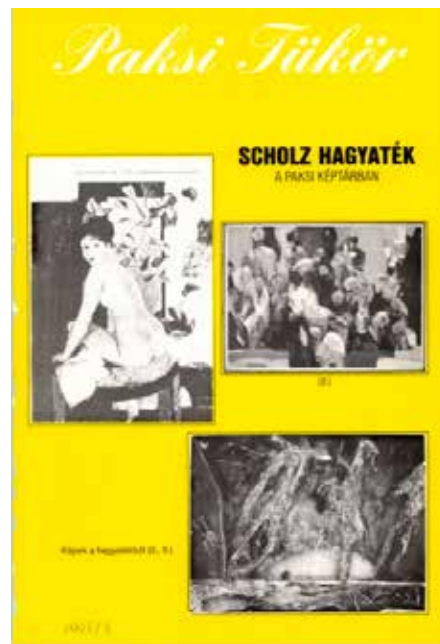
80 éves Enrico Fermi és
Szilárd Leó atomreaktor-
szabadalma

Atomenergetikai fejlesztések
előzményei, születésnapjai

Tudomány- és
Technikatörténeti
Konferencia Nagykárolyban

Könyvajánló – Sugárvédelem
a gyakorlatban

30 ÉV 1994 2024

Lovásziné Anna

Paksi Tükör – 30 év

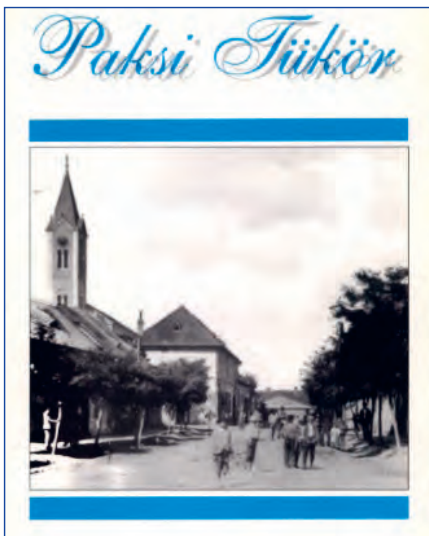
Paksi Tükör – címoldalak, címlapképek

Lapunk, a Paksi Tükör alapításának, megjelenésének 30. évfordulója alkalmából az eltelt három évtized alatt megjelent címoldalakat szemlézem, felidézve általuk az akkori történéseket és a lapon bekövetkezett külső, formai változást. A címlapképek beszédesek, mesélnek a múltról, eseményekről, személyekről, tartalmat közvetítenek. A megjelenés és a forma szintén üzen, a külső megjelenés, a színes borító magára vonja a figyelmet.

Kezdetben, 1994-ben a lapnak csak a címe volt színes, kék színben jelent meg:

1995-ben már több teret kapott a szín, a kék a címoldalon:

„Hol vannak ezek a házak, és hol vannak már ezek az emberek?”

Milleniumi ünnepség

1996-ban teljesen eltérő külsővel különszám jelent meg az elhunyt Pákolitz István paksi születésű költőre emlékezve.

Az 1997-es borítók is újszerűséget mutattak:

„Üdvözet Paksról”
– képeslapok

Sztálin tér 14. Udvar
– Lebontott régi plébánia épülete

Az 1998/1. sz. ünnepi számnak tekinthető, hiszen a Jámbor Pál Társaság kezdeményezésére a Pakson felállított Jámbor Pál-szoborról adott hírt.

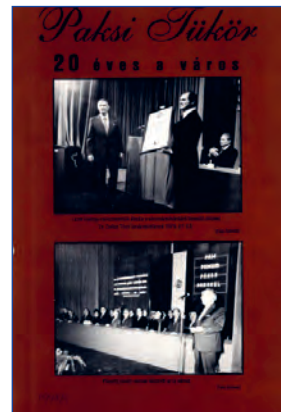

Aztán jöttek a színes oldalak. A világoszöld színű 1998/2. szám megemlékezett a 1948/49-es forradalomban és szabadságharcban részt vevő politikusról, lelkésze, költőről, Jámbor Pálról.

Az 1998/3. szám sárga háttérrel: Scholz Erik festőművész hagyatékát kapta a Paksi Képtár.

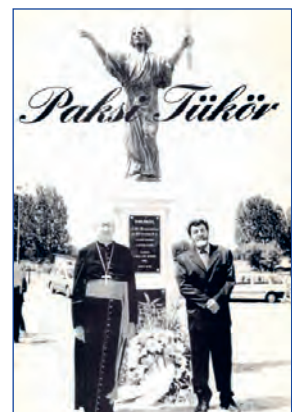
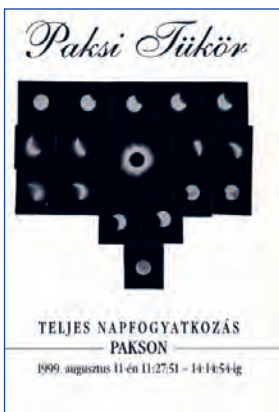
Komolyságot sugárzó barna háttérrel jelent meg az 1998/4. szám az 1979. január 1-jén városi rangot kapott Paks húsz évéről.

Halványlila színt kapott az 1999/2. szám, mely az árvízről mutatott képet.

Fehér háttérben a napfogyatkozás az 1999/3. szám címlapján.

Zöld színű háttérben a TLK színes képei az 1999/4. számban. A Paksi Atomerőmű Tájékoztató és Látogatóközpontja 1995 szeptemberében nyílt meg, egyedülálló üzemtörténeti gyűjteménye 1999-ben múzeumi rangot kapott.

2000/1. szám háttére is újszerű, mely Pákolitz István újonnan készült szobrát helyezi középpontba.

A 2002/2. szám címlapján fehér háttérrel látható az 1887 júniusi kompragédia áldozatainak emlékére állított Jézus-szobor felállításáról készült fotó.

„Az 1903-ban emelt és homokkőből készült Jézus-alakot az idő felmorzsolta, melyet az atomerőmű által adott bronzból újra öntött a művész, a régi talapzatot pedig felújította.” Mint ahogy Jámbor Pál Pákolitz István szobra is a Jámbor Pál Társaság kezdeményezése alapján készült.

A 2000/4. sz. címlapot teljesen kitölti a sakkolimpiai emlékmű avatásáról készült fotó. Az emlékművet 2000-ben avatták fel a paksi lakótelep nagy parkjában a Nemzetközi Szakszövetség (FIDE) sakkolimpiáin kiváló eredményt elért magyar sakkozók tiszteletére.

A 2001/1. számú lap fehér háttérben kék színnel adja hírül, hogy 25 éves a Paksi Atomerőmű. A Paksi Atomerőmű Vállalat alapításának ideje: 1976. január 1.

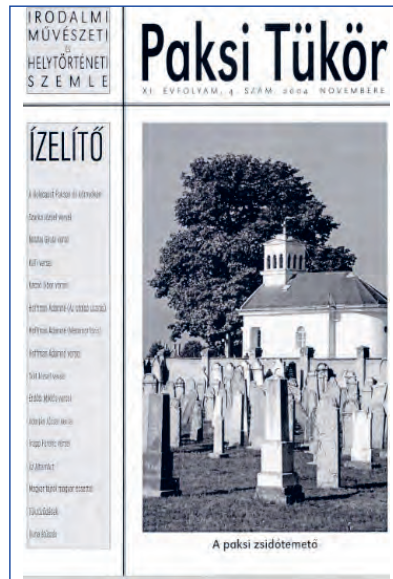
Elérkezett a letisztult, fehér alapú címloldal ideje, és a 2001/2. szám ily módon mutatja a múzeumi kiállítás részleteit.

A 2001. év 3. számától kezdett egységessé válni a lap arculata. Megjelent a fejléc, benne az évfolyam, a szám, az év és kiadás hónapja. A lap jellege is egyértelműsítve lett: Irodalmi, művészeti és helytörténeti szemle. És helyett kapott a címlaldalon a tartalom is, ízelítő elnevezéssel.

Úgy tűnik, ezekben az években forrta ki magát a lap külső megjelenése, mert ettől kezdve csekély változtatások történtek rajta.

Ami viszont lényeges, hogy 2011-től teljesen színessé vált a lap. Úgy a külső címlapon, mint az oldalakon a fotókat már nem fekete-fehérben, hanem színesben nyomtatták.

A 2013-as év újabb jelentős eseményt hozott a Paksi Tükör életében, új rovat született, a tudománytörténeti. Így a 2013/3-as szám címlaldalán már Irodalmi, művészeti, tudományos és helytörténeti szemle szerepel.

Az 1994-es megjelenéstől számított első 10 év példányai 2004-ig digitálisan, interneten is elérhetők a Paksi Pákolitz István Városi Könyvtár honlapján. A többi példány feltöltése folyamatban van. A 2022-től 2024-ig megjelent számok szintén elérhetők a honlapon.

A lap indulása óta a rovatszerkesztők valamelyest változtak, viszont a főszerkesztő a kezdetektől, 30 éven át gondozta a lapot. A három évtized lelkes, tartalmas munkássága után Beregnyei Miklós úgy érezte, eljött az ideje, hogy kissé nyugalmasabb szemszögből segítse a lapot. Főszerkesztői feladatát 2024 januárjában átadta, és a továbbiakban helytörténeti rovatszerkesztőként gazdagítja a lapot, kíséri figyelemmel a megjelenést.

Kedves Miklós! Amit eddig tettél, ahogy létrehoztad, megőrizted és fejlesztetted, ahogy munkálkodásoddal, a szerkesztőkkel, írókkal, alkotókkal és a nyomdai kiadást felvállaló támogatókkal együttműködve gondoztad a lapot, tartalmasabbá és színvonalasabbá tetted számunkra, egész Paks számára, mindezt köszönjük!

Számomra öröm volt a régi címlapok között való kutakodás, és remélem, olvasóink számára is érdekességet jelent!

Gutai István

Dr. Balázs Kovács Sándor születésnap-i köszöntője

(Elhangzott Sárpilisen 2024. június 7-én)

Amikor legutóbb itt találkoztunk, a Bölcsőtől a sírig című könyve bemutatóján, Balázs Kovács Sándor százharmincnál több (szakmai lapokban, folyóiratokban, tanulmány-, konferencia- és önálló kötetekben, múzeumi évkönyvekben, kézikönyvekben, helyi kalendáriumokban, helytörténeti füzetekben, hírlevelekben...) megjelenő tudományos közleményéről számolhattam be.

Azóta történeti-néprajzi publikációinak a száma meghaladta a százötvenet. Ez töretlen szakmai jelenlétet bizonyít.

Ezen a jeles napon tekintünk vissza erre a gazdag életműre! Balázs Kovács Sándor ma napra 70 éve született. Általános iskolába szülőfalunkban, középiskolába pedig Bonyhádon, a Petőfi Sándor Gimnáziumba járt, amelynek nevéből néhány évtizedig az ismert történelmi okok miatt hiányzott az evangélikus jelző.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán történelem szakos tanári és népművelő diplomát szerzett.

Egyik tanára, Andorka Rudolf szociológus professzor ösztönzésére kezdett tudományos kutatómunkával foglalkozni. A háztartások jellemzőinek és azok változásának vagyoni rétegek szerinti különbségei című közös munkájuk angol nyelven is megjelent.

Szakedolgozatát Tolna megye reformkori művelődéstörténetéről írta.

Dolgozott a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban és jogelődjében, a Béri Balogh Ádám Múzeumban, a decsi művelődési házban, adjunktusként

a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának néprajzi tanszékén.

A doktori fokozatot 1981-ben Tolna megye alsófokú népoktatása a XIX. század első felében című tanulmányával érdemelte ki.

1994-ben visszatért a szekszárdi múzeumba, ahol néprajzos főmuzeológusként kutatta szűkebb hazánk, a Sárköz és a néprajzilag rokon Hidas, Zengővárkony, Pécsvárad, Érsekcsanád, Szeremle történetét, népéletét.

Nem állt meg azonban ezeken a tájakon: a Kapos mente jeles napokhoz fűződő népszokásait és hiedelmeit is feldolgozta.

Testvérével, Jánossal közös könyvük, A csíkos káposztától a pörcös pogácsán át a mundéros csukáig, a Sárköz népi táplálkozásáról szól.

Fiával, Péterrel Csapó Dánielről, a reformkori emberbarátról és hazafiról írt tanulmánya a múzeum évkönyvében jelent meg 2020-ban.

Önálló munkái közül érdemes kiemelni a Népi pajzánságok a Sárközben című kötetet, amelyet száraz, hűvös helyen és a gyerekek elől elzárva kell tartani.

És természetesen a már említett Bölcsőtől a síríg című, amelyben az emberi életfordulókhoz kapcsolódó sárközi népszokásokat tekinti át.

Egyik társszerzője a Kárpát-medence viseletkultúrájában egyedülállóan változatos sárközi gyöngymunkákról szóló, a Hagyományok Háza által megjelentetett díszes kiállítású kötetnek. A Paksi Tükörben rendszeresen megjelennek tanulmányai.

Megjelenés előtt áll a Csapó Dánielről szóló könyve.

A róla szóló irodalom is bőszeges: a Tolnai Népújság, a Szekszárdi Vasárnap, a Tolnai Újság, a Dunafőlvári Part-oldalak, a Paksi Hírnök, a Cikádor, a Tolnai Hírlap, a Reformátusok Lapja, a Magyar Nemzet, a temesvári Heti Új Szó, a Szabadkán szerkesztett Aracs méltatta tudományos munkásságát vagy készített vele interjút. Számtalan tévéfelvételét most nem is említem.

Dr. Balázs Kovács Sándor a Tolna Megyei Művészetért emlékplakett tulajdonosa.

Az ünnepelt méltatásakor meg kell említeni a sárpilisi önkormányzat könyvkiadói tevékenységét is.

Ebből az alkalomból Sárpilis község képviselő-testülete nevében ifj. Figler János polgármester köszöntötte a hetvenéves történészt, néprajzkutatót, majd képviselői tevékenységéért, a helyi civil szervezetekben végzett munkájáért, a tájház újrászervezésében nyújtott segítségéért, de

főként a Sárköz, és benne szűkebb hazája múltjának kutatásában végzett kiemelkedő tevékenységéért díszpolgári címmel tüntette ki.

Az ünnepi műsorban közreműködött Holcz Hanga (ének), Holczné Szodorai Kinga (citera), a Tüskerózsa dalkör és a Gerlice madár együttes.

Fotók: Szabó Mónika

Lovásziné Anna

Népi iparművész – Sóthy Györgyné Irénke

A Hagyományok Háza 2024 júniusában gyapjúszővő kategóriában népi tárgyalkotó iparművész elismeréssel értékelte Sóthy Györgyné, Irénke munkásságát.

A kászoni mintás, textilfesztiválon díjazott szőnyeg előtt

A kezdet

Irénkét mindig is érdekelte a szőnyegszövés. Aztán amikor úgy érezte, hogy eljött az ideje régi álma megvalósításának, akkor kezdett közelebről ismerkedni ezzel a mesterséggel. Mindez 2012-ben történt, hobbi-ként indult, saját kedvére való szabadidős elfoglaltságként. A gyapjúszőnyeg szövése érdekelte, melyhez a birka gyapjából készült fonalat használják. Felkutatta a lehetőségeket, és így jutott el Szabadbattyánba, ahol Burián Mónika népi iparművésztől elsajátította a gyapjúszövés alapjait. 2013-ban már a szövészakmát tanulta Csepelen, Petrás Anna iskolájában. Közben sok emberrel megismerkedett, és tőlük is sok ismeretet és segítséget kapott, mint például a keszthelyi Bordácsné Kishonti Erikától, aki a népművészet mestere és az erdélyi Pál Etelkától, aki a gyapjúfonalak festésének mestere.

Kibontakozás, elismerések

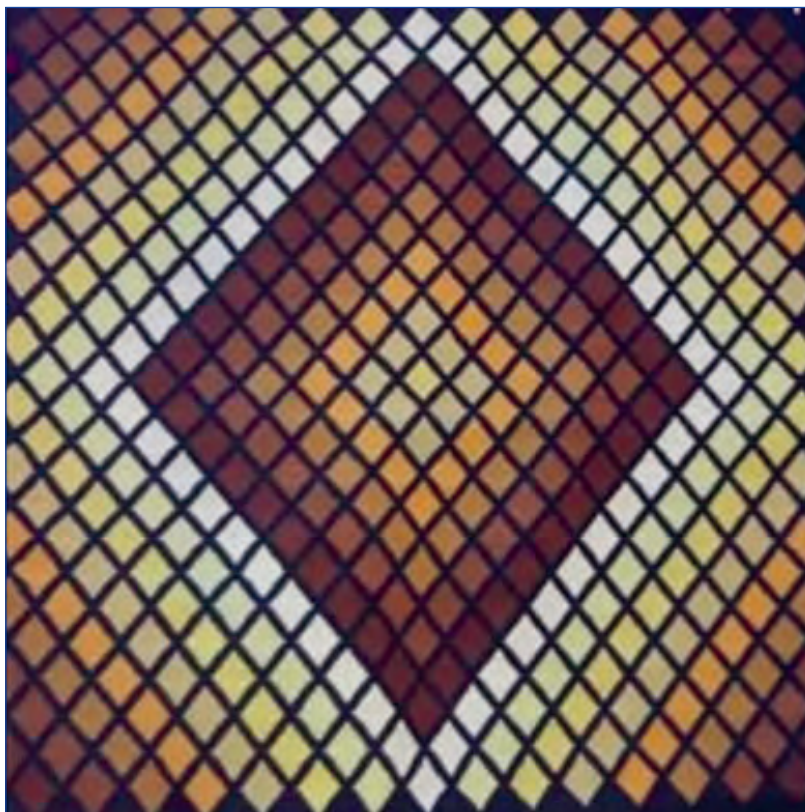
2015-ben végzett a szövőiskolában, megszerezte a bizonyítványt, és akkor férje épített számára egy kis műhelyt, ahol most is dolgozik. A műhely elkészültével lett meg az első szövőszéke.

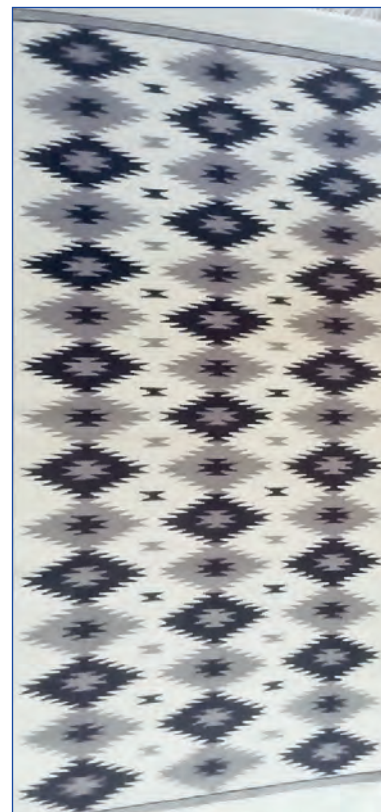
A műhely

Lelkesen tevékenykedett, de még mindig csak a maga kedvére, örömeire. Nem gondolt arra, hogy munkáját nyilvánosság elé tárja. Szorgalmasan dolgozott, és közben fejlesztette tudását. Tagja lett a székesfehérvári Kézművesek Egyesületének, ahol rábeszéltek, hogy zsúriztesse a munkáit. Megtette, és így 2016-ban meglelt az első zsúriztett terméke.

Később eljutott a békéscsabai textiles konferenciára, ahol meghatározó élményben volt része. A mondás szerint, ha valakinek a munkája falra (kiállításra) kerül, már az nagy dicsőség. Irénke munkája már

Az első helyezett szőnyege, saját maga által festett színekkel

A csillagos gyapjúszőnyeg

az első alkalommal felkerült a falra! Ezt a konferenciát két évente rendezik, országosként indult, de kiterjesztették, és ma már Kárpát-medencei Népi Textilfesztiválként ismert. Az ott meghirdetett pályázatokon 2020-ban második, 2022-ben első, 2024-ben ismét második helyezést ért el.

A Színvilág című pályázatra készült a csillagos mintájú szőnyege. Irénke célja az volt, hogy megmutassa, a világ legegyszerűbb színeivel is lehet csodás mintát kiszőni.

Szagosodás

Az elismerések, a visszajelzések, a sikerek nagy lelkesedést adtak a munkájában, és továbbiakra buzdították. Erdélyben felkereste Balázs Erzsébet gyapjúszővőnőt, akitől a mai napig rengeteget tanul, és akivel szoros barátságot kötött.

Ennek a kapcsolatnak köszönhető, hogy erdélyi mintára szakosodott. Magával ragadta a szín- és mintavilág, és azon belül a kászoni szövés. Kászón egy kis település, zárt völgyben, itt sokáig maradt tisztán a népművészet ezen ága. Nemcsak szőttek Erzsikével, hanem kutatást is végeztek. Járták a falvakat, keresték az eredeti mintákat, amihez sok segítséget, útmutatást kaptak András Ignác kászoni helytörténészről, iskolaigazga-

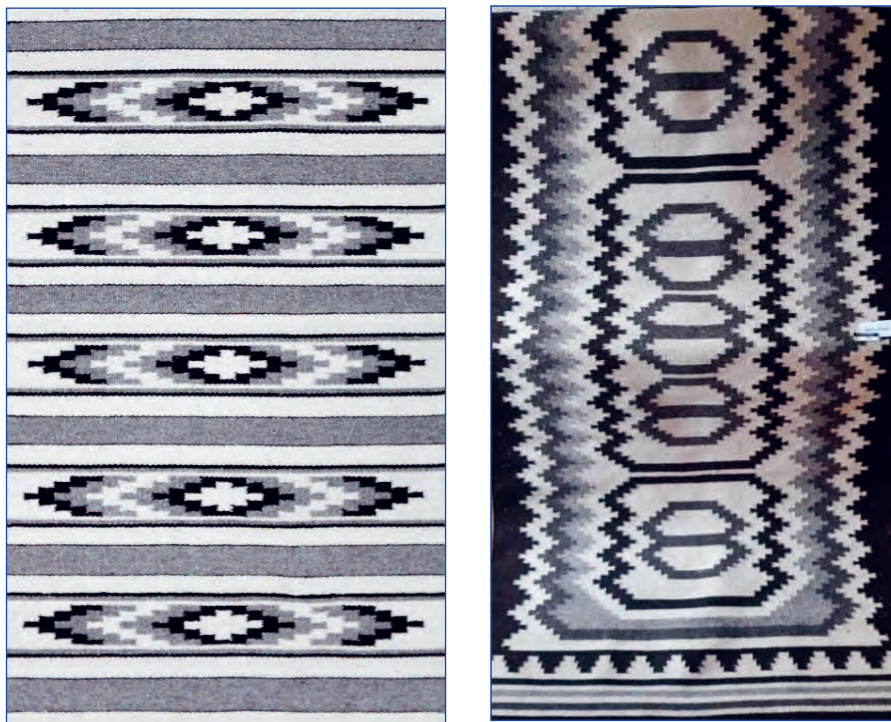

Szövés Balázs Erzsikével

tótól. Bármerre mentek, készséggel fordultak feléjük, kinyíltak az ajtók, a sublótok, és gurultak ki a szőnyegek. Fényképezhettek, kérdezősködhettek, többször is visszatérhettek. Egy kászoni „ezerévessele” pályáztak a legutóbbi békéscsabai textilfesztiválra Balázs Erzsébettel közösen, és második helyezést értek el gyapjú kategóriában. A mintát azért hívják ezerévesnek, mert olyan régi, hogy senki nem tudja, nem emlékszik, mióta is szövik, mondhatni ezer éve. Ezek az ezeréves minták többnyire templomokban, kultúrházakban láthatók.

Népi iparművész

Ehhez a címhez hosszú út vezetett, meg kellett érte dolgozni. Először is az évek során az elkészített szőnyeget zsűriztetni kellett, vagyis értékelőbizottság előtt megméretni. A népi iparművész cím odaítéléséről a Hagyományok Háza dönt, és határozza meg a beadási feltételeket. Az előírások szerint 35 darab zsűrizett termékkel kell rendelkezni, közülük 5 darabnak mesterremeknek (A kategória) és 30 darabnak mívés munkának (B kategória) kellett lenni. A beadás idején Irénkének már 21 db mesterremeke és 18 db mívés terméke volt. A mívés munka is kifogástalan szövés- és mintavilágú, de a mesterremekben fellelhető az is, ami a leg-leg-legek közé emeli. Csatolni kellett továbbá egy szakmai önéletrajzot, amely egyfajta pályarajz, és a jövőbeli elképzelésekről is szól. Ebbe belefoglalta a szövőszakkör működését, amit már évek óta vezet Pakson. A Hagyományok Háza továbbá kért még 5 db olyan, már zsűrizett munkát, amit maga a szövő a legjobbnak tart. Évente kétszer bírálják, 2024 júniusában összesen (nem csak szövők) 11-en kapták meg a népi iparművész címet. Köztük a paksi Sóthy Györgyné is, akit szövő foglalkozási

ágban a Népi Iparművészeti Tanácsadó Testület javaslata alapján a Hagyományok Háza népi tárgyalkotó iparművésznek ismert el.

Szövőszakkör

Vezetésével immár hatodik éve tartanak Pakson szövőszakkört felnőttek számára. A Csengey Dénes Kulturális Központ akkori könyvtárosa, Gutai Istvánné Julika kezdeményezésére, és utódja, Lampert Marianna támogatásával indult el a szakkör a könyvtár emeleti galériáján. Idén ősszel folytatják a foglalkozásokat, a szőnyegszövést. Van, aki a kezdetektől jár, fiatalok és idősebbek egyaránt érdeklődnek, a létszámuk változó. Mivel tíz szövőállvánnyal rendelkeznek, és a helyiség mérete is adott, így tíznél több jelentkezőt nem tudnak fogadni.

Növényi festés

Irénke nagyon nyitott mindenre, különösen, ami a szövéshez kapcsolódik. Az évek során kitanulta a gyapjú növényvel való festésének csínját-bínját. Ő egyáltalán nem használ kémiai anyaggal festett fonalat, csakis növényi alapút, saját maga által festettet. A legjobb festőnövénynek a diófát tartja, mert annak minden része csodálatosan fest, és minden időszakban lehet vele dolgozni. Felhasználja a nyírfát, a hagymahéjat, a vörös- és lilahagymát. Mint mondja, a lilahagyma zöldet fest, és nem pirosat, pedig sokan azt gondolják. A természet óriási tárházat biztosít a növényi festéshez, így például Irénke kedveli a vérehulló fecskefűvel, cickafarkkal, gesztenyével és

gesztenyelevéllel való festést is. Mindemellett a legnagyobb szerűbbnek tartja, hogy a színek párosíthatók. Mindegyikben megtalálható a zöld és a sárga, melyek szépen harmonizálnak egymással.

Mindig van tovább

Három és fél éve ment nyugdíjba, és addigra már olyan kialakult programjai lettek, amivel szabaddá vált idejét remekül felhasználja. Kedveli a Törökszentmiklóson tartott táborokat, amelyeken már négy alkalommal részt vett. Tartott bemutatót, oktatást különböző rendezvényeken.

Megtanulta övszövőn a szedetttes mintát, és azzal is hívják más-más helyekre, programokra szövést tanítani. Az övszövő egy kis eszköz, amit bárhova vihet magával az ember, akár nyaralásra is, és csodadolgokat szőhet vele. Az egyik táborban megismertette a többiekkel az övszövést, majd egy későbbi találkozón örömmel ment hozzá egy hölgy, és mutatta a szép szedetttes szalagot, aminek készítésére Irénke tanította. Ez is nagy öröm és elismerés számára.

A mai napig jár továbbképzésekre, Székesfehérvárra rendszeresen. Vallja, hogy ezen a területen is mindig lehet fejlődni, újat alkotni. És most már más szemmel nézi a világot. Ha megy az utcán, és megtetszik neki valami, akár egy kerítés, egy ház mintázata, már azon gondolkodik, hogy miként lehetne a mintáját gyapjába álmodni. Mindig van tovább, tovább...

Övszövés

Az általános iskolát követően tanulmányait vendég-látóipari szakon végezte, szakmájában helyezkedett el, és szerzett felsőfokú szakirányú képesítést. Később egy fordítóiroda vezetője lett, majd műszaki ügyintézői és titkársági feladatokat látott el. Családjával Pakson él. Férjével mindketten nyugdíjasok. Lányuk, Tímea felnőtt, önálló életet él, jogász végzettséggel rendelkezik.

Marsalkó-Papp Helga

A nyár margójára

Ahogy beköszönt a jó idő, az emberek a természetbe, a szabadba vágyanak! Ezt mi, a Csengey Dénes Kulturális Központ munkatársai is érezzük, ezért tavasztól egészen a nyár végéig a rendezvények nagy részét szabadtéren bonyolítjuk le. Sok lehetőség várta az érdeklődőket idén is, voltak hagyományosan megrendezett események, és akadt egy-két új, izgalmas program is!

Ha készítenénk egy képzeletbeli rendezvénytérképet, és színes gombostűvel megjelölnénk rajta a programokat, akkor Paks szinte összes jelentőséggel bíró, a paksi lakosok számára kedves helyszíne láthatóvá válna.

*Német nemzetiségi nap,
Táncsics park*

A Táncsics park, amely a Német Nemzetiségi Napnak adott helyet, az ASE Sportcsarnok és zöldövezete, ahol idén a Város Napja és gyermeknap színes kavalkádja kapott teret. A csodálatos Duna-part, a gesztenyefasori sétánnyal és a rendezvényhajóval, ahol két látványos vízi színpadi produkció is bemutatkozott. Az érdeklődők egy professzionális hagyományőrző néptáncshow és egy gálakonzert részesei lehet-

Duna-part

tek, amelyet egy látványos vízi tűzijáték zárt. Számomra ez varázslatos élmény volt! Mind a koncert, mind a hang- és fényjáték harmóniája a vízzel, amelyet a Duna titokzatos, de gyönyörű panorámája keretezett. Ha időrendben haladunk a programok mentén, a következő ikonikus helyszín a Sárgödör tér, ahol a XV. Országos Sillerfesztivál zajlott. A következő gombostűnket Dunakömlődre szúrhatjuk, ahol egy jó hangulatú falunapot tartottunk. Barátságos település, vendégszerető emberek, változatos színpadi program és éjszakába nyúló bulizás jellemezte az eseményt.

Dunakömlödi falunap

A nagy múltú, nemzetközi zenei és gasztronómiai fesztivál több helyszínen, 25 zenei csemegével várta idén is a blues, a jazz és a rock szerelmeit Paksra! A nyári szünet utolsó hónapja is ígért kikapcsolódást, hiszen az augusztusban megrendezett 3 napos Szent István-napok népszerű előadókkal, színes színpadi programokkal és számos szórakoztató attrakcióval búcsúztatta a nyarat.

Gastroblues Fesztivál

Az elmúlt évek tapasztalata, hogy szeptemberben ugyan a legtöbben visszalépnek a mókuserékbe, és megkezdődnek a dolgozós hétköznapok, de nem kell olyan gyorsan elengedni a zene, a napsütés és a kulináris élvezetek felszabadító érzését.

Mielőtt lelassulna az élet, és bekuckóznánk az otthon melegébe, találunk még gyöngyszemeket! Szeptember 5–7. között az egyedi atmoszférájú, színpadi és zenei különlegességeket kínáló Paksi BorBála várja közönségét. Ezt követően pedig – a Tavaszi Fesztivál népszerűségét figyelembe véve – az Őszi Fesztivál elnevezésű, többnapos rendezvénysorozat ígér tartalmas kikapcsolódást.

Város napi felvonulás

Beregnyei Miklós

Ötvenöt éve történt

Pakson a helytörténet iránti érdeklődés hol felerősödött, hol lanyhult, de szerencsére mindig akadt néhány személy, akik folyamatosan napirenden tartották ezt a témát. Jelen pillanatban dr. Hanol János lankadatlan szorgalmának köszönhetően olvashatunk helytörténeti témájú írásokat, zömmel a Paksi Hírnök hasábjain. Az írások a régmúlt történéseit eleve-
nítik fel, adnak új ismereteket a téma iránt érdeklődők számára.

Mostani írással a közelmúltból, a két emberöltőnyi távolságból idézem meg az 55 évvel ezelőtti eseményeket, elsősorban az épített környezet eseményeit, amelyekkel Paks monográfiájának kronológiája záródik: 1969: „Megindult az atomerőmű talajmunkálata”. A XX. század legnagyobb hazai villamos energetikai beruházása kezdődött 1969-ben, amelyről könyvtárnyi tanulmány született, ám nagyon keveset olvashatunk arról, hogyan nézett ki az adott időben Paks, a nagyközség.

Az 1969-es év jelentős eseménye volt az ÁFÉSZ-áruház február 3-i átadása, amely Tolna megye legnagyobb és legmodernebb áruháza volt.

A jelentőségét mutatja, hogy a megyei legfelsőbb vezetés jelen volt az ünnepélyes átadáskor. Avatóbeszédet Szabó Antal, a megyei tanács VB-elnöke mondott. Néhány műszaki adat: az épület teljes alapterülete 1420, eladótere 780, raktára 426, szociális helyisége 70 négyzetméter. Építési költsége 10 millió forint volt, árukészlete pedig 8,4 millió forint. Ma a COOP-áruház működik az egyik felében, a másik részben kínai üzlet volt, jelenleg kiadó a helyiség.

Az előző témánál még jelentősebb a Paksi Konzervgyár rekonstrukciója, amely a harmadik ötéves terv (1966–1970) legnagyobb megyei ipari beruházása. A 150 millió forintos rekonstrukció eredménye: a gyárból évente 4500 vagon konzerv került ki. A konzervgyár a nagyközség legnagyobb munkáltatója volt, közel 1000 fős törzslétszámmal, ám szezonban a 2000 főt is meghaladta a dolgozók létszáma. A paksiak büszkék az üzemre, és nagy volt a politikai súlya. A május 1-jei felvonulások élén mindig a gyár vezetői és dolgozói haladtak.

A gyár szolgálati lakásokkal, óvodával rendelkezett, és sokirányú támogatást nyújtott Paks polgárainak, szervezeteinek. Kevesen tudják, hogy a Paksi Tükör elődjét, az 1984-ben megjelent Paksi Mozaikot a gyár nyomdájában sokszorosították. Kródi József, a gyár főmérnöke a Városi Helytörténeti Bizottság tagja volt, éveken át támogatta a honismereti

mozgalmat. A Paksi Mozaik számait a gyár dolgozója, Szilágyi Andrásné gépelte lemezre, majd a gyár nyomdájában sokszorosították. A gyár nagyelőadó-jában raktuk össze a gimnázium tanulói segítségével, majd bepakoltam a saját kocsimba az összerakott számokat, és Pálfaig meg sem álltam. Itt ültem egy kisüzem tűzőgépe elé, és összetűztem a számokat, majd Pakson átadtam Rácz László könyvkötőnek, aki felragasztotta a Major Ferenc tervezte borítókat, darabonként 2 forintért. A Paksi Mozaikot a 10. számánál betiltották, a munkásörök Rácz László könyvkötőtől vitték el a számokat. Egyetlen eredeti példány maradt fenn, az amelyet Rácz László estéknként olvasott a szobában, tehát nem a műhelyben volt. Ez a szám az Atomenergetikai Múzeum könyvtárában található. (Forrás: Újvárosi anziksz; Paks sajtótörténete I–IV. kötet)

Balázs Kovács Sándor

„Az új haza – a fejedelemskori Erdély – egyik Anonymusa”

– Baranyai Decsi Csimor János, a történetíró

A Tolna megyei Decsen született 1560 körül. A humanista (Johannes C. Decius Barovius) udvari történetíró, tanár, családi nevén Czimor János (illetve Csimor) nemesi családból származott. Decs ugyan Tolna megyében található, de a felső-baranyai református egyházmegyéhez tartozott. Tanulmányait a tolnai iskolában kezdte Bellyei Piso Fábián (1573) és Tolnai Fabricius Bálint (1575) rektorsága idején, majd Debrecenbe (itt tógátus diák, aki taníthatta: Hercegszöllősi Gáspár), onnan Kolozsvárra ment tanulni (talán Laskai János is tanította).

Tanulmányai befejezése után feltehetően rektor volt valahol, majd losonci Bánffy Ferenc nevelője lett, s vele együtt 1587. május 18-án a bonchidai Bánffy-kastélyból külföldi peregrinációra indult, csatlakozva egy Lengyelországba induló erdélyi küldöttséghez. Az ifjak a hosszú útra szükséges tárgyakkal felszerelve indultak el Bonchidáról, és mentek aznap Székelyvásárhelyre, második és harmadik nap Homorúdszentpálra. Innen Kornis Farkas királybíró fiát, Györgyöt maguk mellé véve Brassóba mentek. Itt csatlakoztak Kovacsóczy Farkas kancellár és Kornis Gáspár társaságához, akiket a fejedelem Varsóba küldött a lengyel királyválasztásra. Brassóból Kézdivásárhelyre, onnan az Ojtozi-szoroson keresztül Moldván, Havasalföldön át Varsóba, s végre Poroszországon, Pomeránián és Brandenburgon át július 26-án Wittenbergbe érkeztek. Wittenbergig a kíséretükben volt Budai Márton (Kovacsóczy Farkas rokona), Sombori Sándor és Kornis György, akik egyenesen továbbmentek Heidelbergbe. Bánffy Ferenc és nevelője 1587. július 26-án lettek a wittenbergi magyar coetus tagjai, majd valamikor ezekben a napokban több más magyar társaságában beiratkoztak az egyetemre. Szállásuk Salamon Alberti orvosprofesszornál volt, együtt ifjabb Dudith Andrással. Ugyanekkor tanult itt Magyarországról: Tolnai István és Tolnai Sartorius János is. A névsor igazolja Bod Péter azon állítását, hogy „urak és nemesek gyermekei Patáviumba, Bononiába, Párisba, Londonba, Genfba, Kölnbe,

Wittenbergbe, Heidelbergbe, oskolákba, udvarokba, országokba a látásért, hallásért elmennék vala úgy, hogy annyi tanult, tudós, nemesi uri rend egyszer, mint akkor, – Géczi János kormányzósága alatt – ebben a kicsiny hazában nem találtak.

Baranyai Decsi tevékenyen bekapcsolódott a coetus akkori élénk szellemi életébe, neveltje pedig anyagilag lendítette a coetust, már megérkezésükkor átadták a Bánffy Farkas (Ferenc atyja) által küldött 10 tallért. Baranyai Decsi János közvetlenül ezután prózában megírta és megjelentette Wittenbergben Hodoeporicon címen utazásukat Bánffy Farkasnak ajánlva, függelékben az Antithesis című szentenciagyűjteménnyel és egy jezsuitaellenes verssel. Baranyai Decsi minden bizonnal jogot tanult, és ezt oktatta társainak is, később ebből született jogkritikai műve, amelyet ifjabb Heltai Gáspár adott ki Kolozsvárott 1598-ban. 1588-ban görög nyelvű epigrammát írt a Debreceni Tankó Miklóst hazaindulásakor búcsúztató kiadványba, s latin verset a szintén hazainduló Tolnai Sartorius Jánoshoz. Kapcsolatba került Szenci Molnár Alberttel, aki később majd szótárának elkészítéséhez felhasználja az Adagiát, és a szótár előszavában megemlíti Baranyai Decsinél tett tisztelgő látogatását. 1589-ben Újfalvi Péchi Zsigmondhoz és Eszlári F. Demeterhez Wittenbergből távozásuk alkalmával búcsúverset, Forgách Mihályhoz üdvözlőverset írt. David Chytraeus, a 16. század fontos protestáns reformere 1588 karácsonya előtt levelet írt hozzá Rostockból. Ebben elsősorban a Bánffy és a Báthory család esetleges rokonságáról érdeklődött, s jelezte, hogy szívesen ajánlana Bánffy Ferencnek egy könyvet. A második levél 1589. május 5-én kelt hozzá, Csaholyi Jánoshoz és Thúri Mártonhoz. (Könyveket küldött, megírta, mennyiért lehet Hamburgból Angliába hajózni, ha kérik, ajánlólevelet ad a királyi titkárhoz.)

1589 őszén Bánffy és nevelője átmentek a strassburgi egyetemre, ekkor vették fel a kapcsolatot Johann Jakob Grynaeusszal, akihez Baranyai Decsi innen öt levelet írt. Már 1590-ben latin elégiával szerepelt a Manes Sturmiani című Johann Sturm emlékére készült kiadványban (Strassburg, 1590). 1591-ben verssel üdvözölte a beszercei Andreas Reichmundot abból az alkalomból, hogy elnyerte a magisteri fokozatot. Itt filozófiát hallgatott, különösen a neoarisztotelészi irányzat érdekelte. Ebből a bölcséletből merítve írta doktori disszertációját. Itt készítette el Johann Ludwig Hawenreuter, a filozófia és az orvostudomány professzora irányítása alatt „A filozófia foglalata” (Synopsis philosophiae) című doktori értekezését. Ezt Strassburgban 1591-ben, majd változtatás nélkül 1595-ben Wittenbergben is kiadták, és a londoni British Libraryben megtalálható egy kéziratos angol nyelvű fordítása is. 1591-ben jelent meg névtelenül Bázellen a coetusban elmondott jezsuitaellenes latin nyelvű beszéde, ezt még ugyanabban az évben lefordították angolra,

és Londonban kiadták. Amikor Baranyai Decsi Wittenbergből Strassburgba ment, az erdélyi fejedelmi udvarnál lévő barátai felkérték arra, hogy a magyar és a nyugat-európai jog összehangolása (harmonizációja) munkájának elvégzésére kérjen fel tanárai közül valakit. Ezt azonban közülük senki sem vállalta, ezért ő maga írta meg ott, neves jogászok, így Dionisius Gothofredus támogatásával a két jogrendszernek javaslatokat is tartalmazó összehasonlítását Syntagma Institutionum Juris Imperialis ac Ungarici címmel.

1592-ben hazaindult. Miután a tizenöt éves háborúban (1591–1606) birtokait a hódoltságban a török hordák feldúlták, és családjával együtt Erdélybe menekült, ahol Báthory Zsigmond fejedelem vette pártfogásába. Hazatérve Baranyai Decsi egy évet Kolozsvárott töltött főként családi ügyekkel elfoglalva állás nélkül. 1593-ban felkínálták neki a sárospataki rektori állást, ő el is fogadta volna, de patrónusai, Kovacsóczy Farkas és Kendi Sándor nem engedték el, így Marosvásárhelyen lett előbb tanító, majd kilenc éven át rektor a helybeli partikulában, a nagynevű református kollégium ősében. Ki-kirándulgatott onnan Gyulafehérvárra, Kolozsvárra és Strassburgba is, hogy ott tudományos fokozatot szerezzen. Rektorátusa alatt az egyszerű kisiskola három tanerős intézménnyé nőtte ki magát. Baranyai Decsi idejében még a régi iskolában a várbéli klastromban folyt a tanítás, évente 20–40 ifjút oktattak az 1557 óta működő partikulában. Baranyai Decsi tanítványai közé tartozott – mások mellett – a későbbi neves krónikaíró Nagy Szabó Ferenc is. A tanintézet rektora négy-öt segítőtársa (kollaboránsa) közösségében végezte oktatói munkáját. Említésre méltó, hogy a vásárhelyi partikula 16. századból ismert első három rektora – Tordai Ádám, Laskói Csókás Péter és Baranyai Decsi János – a wittenbergi egyetemen tanult. Meglehetősen keveset tudunk Baranyai Decsi Marosvásárhelyen töltött éveiről, itteni életének mindennapjairól. Annyi bizonyos, hogy súlyos anyagi gondok nyomasztották. Ennek ellenére mindent megtett, hogy rendkívüli tájékozottságát, tudását az ifjúság, a város javára gyümölcsöztesse. Azonban leginkább a szellemi közöny bénító hatása miatt érezte elviselhetetlennek a helyi állapotok „nyomorúságos voltát”, rossz pillanataiban ezért foglalkozott komolyan az innen való távozás gondolatával. Barátjához, az orvos-költő Hunyadi Ferenchez intézett egyik levelének tanúsága szerint „syreni sziklához láncolva” folytatta küzdelmét az elsorvadás ellen.

Baranyai Decsi János igen alapos tudományos tanulmányokat végzett, mégpedig – elsőnek történetíróink közül – német egyetemeket látogatva, a protestáns magyarság nagy tanító mestereit, az új forrásokat, honnan a magyar kultúra felfrissült, új ismereteket új fejlődési irányt kapott. De nem korlátozta magát egy studiumra: jogi és filozófiai tanulmányok mellett filozófiai tanulmányokat is végzett, s ebben a tudományágban

irodalmilag is tevékenykedett: Synopsis philosophiae-jét, melyben „a filozófia egész rendszerét egybefoglalja (beleértve a fizikát és matematikát is), a modern tudományosság igen értelmes műként méltányolja”. A törökellenes harc ügye szinte rögeszméjévé vált. Többször utal rá, hogy a háború szerencsés kimeneteléről egyéni látomásai révén is meggyőződött. 1995 augusztusában a fejedelmi esküvő alkalmából Báthory Zsigmond és Mária Krisztierna színe előtt személyesen adja elő az erre az alkalomra szerzett – mára sajnos elveszett – versét.

Tanítói munkájában Baranyai Decsi kitűnő hasznát vette filológiai egyetemi tanulmányainak, de értékesítette ezeket irodalmi alkotásaiban is, mert ilyennek tekinthetjük „Adagiorum...” című, Erasmus óklasszikai szólásgyűjteménye alapján összeállított görög–magyar–latin közmondásgyűjteményét, s ide sorolható rövidsége ellenére is jelentékeny dolgozata a hunszkíta írásról. Írt költeményeket is – ez kötelező volt a korabeli tudósoknak (kései humanistáknak) –, és neki tulajdonítanak egy 1597-ben kelt históriás éneket a török történetéről (Bajazettól II. Szelimig, 1574-ig.)

Jogtudományi összehasonlító műve, egy 800 oldalas könyv, 1593-ban jelent meg Kolozsvárott, a Heltai Nyomdában, és ma Európa több könyvtárában megtalálható. E kötet egyes példányaiban jelent meg Baranyai Decsinek Strassburgban készült képe is. Munkájáért nem sok elismerést kapott. Egyik levelében azt panaszolja, hogy költségeinek a felét sem térítették meg neki. Pártfogóit Báthory 1594-ben kivégeztette, nehézségekkel küzdött, amiről a fejedelem orvosának, Hunyadi Ferencnek írásban is panaszkodott. Nagyszébenben, a Fabricius Nyomdában 1596-ban jelent meg a „Baronyai Detsi János által deákból magyarra fordított” latin klasszikus „Az Caius Crispus Salustiusnac ket Historiaia”, amely a pártviszályok és a korrupció kérdéseivel is foglalkozik. Baranyai Decsi aktualizáló jegyzetei révén ez a munka politikai kézikönyvnek is tekinthető. Nem nagyon tetszhetett az illetékeseknek, mert még a kötés árát sem kapta meg érte. A város Piskolti Fabricius Mátyás prédikátor biztatására 1597. augusztus 26-án Köpeczi Tamás és id. Kötélverő István városi személyek előtt a tanács és a főbíró Baranyai Decsinek és családjának „az Szent Miklós egyházhhoz fundálva és rendelve, azt a romos iskolahálózat udvarával és kertjével kegyelmének jure perpetuo”, örök jogon adományozta, melyért adóval és szolgálattal tartoznak Székelyvásárhelynek (a későbbi Marosvásárhelynek). Commentarii de rebus Ungaricis címmel megírta kora történetét is az 1592–1598 közötti évekről. Ez a jelentős történelmi forrásmunka a gyulafehérvári fejedelmi levéltárban rendelkezésre álló okmányok és a történelem neves szereplőivel, így az elfogott lippai béggel, Veszprém elfoglalásáról Miskolczi Péter református lelkésszel folytatott beszélgetések alapján (ezt ma oral historynak mondanánk) készült. Ez a munka sokáig kéziratban maradt, 1866-ban jelent

meg latinul és 1982-ben magyarul nyomtatásban. 1598-ban az észak-magyarországi Sáros megyei Bártfán, a Klöss Nyomdában jelent meg az Adagiorum graeco-latino-ungaricorum chiliades quinque (Ötezer görög–latin–magyar mondás) című műve. Ez a kis alakú 444 oldalas kötet az első magyar szólás- és közmondásgyűjtemény. Egy kevésbé korábbi cseh és egy valamivel későbbi lengyel gyűjteménnyel együtt régiókban az elsők közé tartozik. Az első bolgár, orosz, román, szerb, szlovák, ukrán gyűjtemények jóval későbbiek. Az Adagiorum mintája Rotterdami Erazmusnak Bázelen 1574-ben kiadott latin–görög magyarázatos mondásgyűjteménye volt. Baranyai Decsi a latin magyarázatokat magyar fordítással vagy a mondás magyar értelmi megfelelőjével helyettesítette. A talán 300 példányban megjelent Adagiorumból mára négy teljes példány maradt meg, de adataiból több százat átvett Szenci Molnár Albert Magyar–latin szótárának 1611-es hanai és későbbi kiadásába. Sokat megtalálunk közülük – Baranyai Decsi-re való hivatkozás nélkül – Kis-Viczay Péternek a bártfai városi nyomda által Kassán 1713-ban kiadott második magyar közmondásgyűjteményében. Munkássága többirányú volt. Alkalmi költeményeit és irodalmilag értékes leveleit nem számítva, írt bölcsészeti, jogi, történeti, nyelvészeti munkákat; lefordította két történeti művét, amiről leginkább ismeretes: kiadott egy 5000 számra tehető magyar közmondásgyűjteményt, amellyel a magyar közmondás- és frazeológiai irodalom alapját vetette meg. Meg kell említeni értekezését a székely (hun–szkíta) rovásírás eredetéről, melyet levélben írt meg Telegdi Jánosnak, aki anyagát teljes egészében saját, hunok nyelvéről és írásáról szóló, Leidenben kiadott könyvében közölte is (Rudimenta, 1598). Baranyai Decsi szerint azt az írást nemcsak minden iskolában kellene a gyermekeknek előadni és tanítani, hanem tanulja meg minden rendbéli ember, aki magyarnak vallja magát. Azt vallja, hogy példát akart adni és utat mutatni, más tudósokat még nagyobb tettekre ösztönözni. Máiig érvényes az a megállapítása, hogy a hazai történelmet nekünk kell megírunk, nem az idegeneknek. Írásra ösztönzi tudósításait, hogy „*még holtok után is tanítsák az embereket minden jóra*”. Ismert egy latin nyelvű, Báthory Zsigmond fejedelemnek ajánlott, török elleni harcra buzdító beszéde 1598-ból. Feltehetően ő a szerzője egy név nélkül, Bázelen 1591-ben, majd ugyanebben az évben Londonban angol fordításban is kiadott latin nyelvű Oratio de Constituendo ludice Controversarium Religionis Pontificae atque Reformatae című vallási vitairatnak. Ismert kilenc latin és egy görög nyelvű verse, a bázeli könyvtárban megtalálható Jacob Grynaeus professzorhoz Strassburgból írt öt latin nyelvű levele is. Székelyvásárhelyen hunyt el 1601. május 15-én. Nagy hatást gyakorolt tanítványára, Borsós Tamásra. Halála után az iskola Básta-féle terror idején elnéptelenedett, évek kellettek, míg újból elindulhatott a rendszeres oktatás. Baranyai Decsi János a 16. század egyik legtudatosabb, legmű-

veltebb és legmunkásabb s talán legszellemesebb és legsokoldalúbb írója. Bárczy Géza mondta róla, hogy az írott nyelv egységességének kialakításához Károlyi Gáspár, Bornemisza Péter mellett jelentős mértékben járult hozzá. Életében nem sok elismerést kapott. Az 1588-ban fejedelemmé választott buzgó katolikus Báthory Zsigmond bizalmatlan volt vele szemben, egyik támogatóját, a Páduában és Franciaországban tanult Kovacsóczy Farkas kancellárt – azzal a váddal, hogy nem támogatta kellően a fejedelem törökellenes politikáját – 1594-ben kivégezték. Egy alkalommal már az a gondolat is megfogalmazódott benne, hogy engedélyt kér arra, hogy két tehetséges tanítványával elhagyja Erdélyt.

Életéről, marosvásárhelyi működéséről ad képet 1596. augusztus 16-án Hunyadi Ferenchez, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem tudós orvosához intézett terjedelmes levele. Hunyadi Ferenc, a Trója veszedelméről szóló magyar históriás ének szerzője, a nagy műveltségű latin költő Prágából visszatérő útjában Felső-Magyarországon ajánlotta Zokoly Miklós főúr pártfogásába Baranyai Decsit, s 1596 első felében kelt levelében azt tanácsolja s javasolja Baranyai Decsinek, hogy a nyár vége felé vegyen ki szabadságot magának, ránduljon fel Magyarországra, ismerkedjék meg Zokolyval, a tudomány Maecenásával.

Levelének oldaljegyzetéből tudjuk meg, hogy 1600-ban megházasodott és 1601-ben pedig meghalt. A következő napon Piskolti Fabricius Mátyás temette, prédikációjának alapigéjét Ézsaiás könyvének ötvenhetedik részéből vette.

Baranyai Decsi János történész, műfordító, útleírás-irodalmunk úttörője, szólások-közmondások gyűjtője, kiadója – és nem utolsósorban kiváló pedagógus volt. Sokágú életművével elévülhetetlen érdemeket szerzett az egyetemes magyar művelődés megalapozásában. Munkássága jelentős mérföldkő az anyanyelvű epikus próza felé vezető úton. Ő „az egyetlen tudós humanista – írja Nemeskürty István –, aki Pesti Gábor óta hajlandó volt magyarul megszólalni, sőt ezt kötelességének érezte.” A kolozsvári schola sokkal később már azért tartotta fontosnak az anyanyelven való szólást Erdélyben, hogy kortársai „eszességet tanuljanak”. A kortárs Szamosközy István és Gyulafi Lestár szellemtársának, az „új haza” – a fejedelmekori Erdély – egyik Anonymusának nevezte őt. A sokoldalúság jellemző Erdélyben – s mindenütt Európában – a kor szellemiségét leginkább megtestesítő humanistákra: tudósokra, írókra, művészekre, pedagógusokra – azokra, akik a gyulafehérvári fejedelmi udvar termékenyítő légkörében, annak vonzásában oly meghatározó szerepet játszottak a folyamatosan gazdagodó honi művelődés különböző területein.

A mű teljes címe: *Joannis Decii Barovii Commentariorum De Rebus Ungaricis Libri Qui Exstant – Baranyai Decsi János magyar históriája (1592–1598)*. E nagy történetírói alkotása sajnos csak töredékben maradt az utókor-

ra – csupán az 1592–1598 közötti eseményekkel foglalkozó részek alapján következtethetünk az egész műre. Toldy Ferenc, a Baranyai Decsivel foglalkozó monográfia szerzője meglehetősen részletesen elemzi a szövegkiadás előtt helyet foglaló tanulmányában a munka ellentmondásait, a szerző erős kritikai erényeit és ugyanakkor aulikus motívumokból táplálkozó szépítgetéseit, azonban ennek ellenére fenntartás nélkül adózik annak az új, az addiginál szakszerűbb iránynak, amelyet a szerző vezetett be a humanista történetírásba.

Nagy történetírói tervek foglalkoztatták; meg akarta írni az egész magyar történetet, de a tehetséges fiatal tudóst megakadályozta ebben korai halála. *Commentarii de rebus Ungaricis* című nagy művéből csak a Báthory Zsigmond uralkodásának néhány évről (1592–1598) szóló história maradt fenn, töredékesen. Igaz, egyes adatok szerint megírta volna munkáját, de annak kézírata, a tizedik decas és a tizenegyedik decas első két könyvének kivételével elveszett. Ezeket a szerző önálló könyvként talán az egész munka jellegének érzékeltetésére megküldte a fejedelemnek. Ez a részlet maradt meg a munkából. Ez a munka is a politikus történetírást képviseli: Baranyai Decsi a fejedelem törökellenes politikáját akarja benne igazolni, Szamosközy Istvánnal ellentétben pozitív képet fest róla, határozottan elítéli Kovacsóczy Farkas kancellár és társai összeesküvését, és lelkesen dicsőíti Báthory Zsigmond katonai győzelmeit. Mellettük helyet ad még a diplomáciának és a törvénykezésnek. Időrendben mondja el ezeknek az éveknek az eseményeit, Báthory személyét igyekszik minden téren kidomborítani, olykor egyes események elhallgatása árán is. Báthory-pártisága az egyik jellemző vonása munkájának. A másik, hogy ezzel ellentétben a vallási problémákat nem exponálja. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy Baranyai Decsi buzgó protestáns volt, Báthory pedig katolikus. Humanista képzése is szerepet játszhatott azonban benne, sőt egyfajta objektivitásra törekvése, például akkor, amikor elítélte a protestáns német rendeket, amiért a regensburgi birodalmi gyűlésen nem szavazták meg a magyar segélyt, mert attól féltek, hogy a török legyőzése után a császár a protestánsok ellen fordulna.

A vezérfonal, ami végigvonul a munkán, hogy most talán sikerül a törököt végleg kiverni egész Magyarországról. Ez a meghatározó elem történetírásában, mindent, a vallási kérdéseket is ennek rendeli alá. Báthory politikai vonalán haladt, azt kívánta szolgálni munkájával. A történelemben Isten akaratának érvényesülését látta, az isteni akarat az emberek révén érvényesül a földön. A történetíró átadja Isten csodálatos dolgait és igazságos ítéleteit az utókornak. Ezzel Baranyai Decsi meglehetősen messzire ment a történetfelfogás terén. Azért persze olyan történelmet ír, amelyben emberek cselekszenek, akiknek van akaratuk. Ezért cselekvő alakjainak gondolatait, elképzeléseit meg akarja ismerni. A történetíró

feladata a megtörtént dolgok hiteles lefolyásának megírása, az igazság átadása az utókornak, bár ez rossz szokás. Nehéz és hosszadalmas a hiteles dolgok megismerése, s rendkívül nehéz feladat az egyes pártokat nem megsértve megírni az igazságot. A történetíró legnehezebb feladata mindennek eleget tenni. Az utókor szemében a dicsőség megszerzése, ami mozgatja a történelemformáló személyiségek tetteit, az a remény, hogy haláluk után is élnek az utókor szemében.

Baranyai Decsi kiemelte korábban is a történelem fontosságát. Ezért fordította le magyarrá Sallustius munkáját. Ennek szép magyar nyelvét ismerve csak fájlalni lehet, hogy ő maga munkáját latinul írta. Ő az első olyan történetíró, aki tanításból élt, ha tetszik, az első hivatásos tudós. Hogyan tudott volna eleget tenni a maga elé kitűzött feladatnak, a legigazabb történelmet írni, s egyúttal a fejedelem hivatalos történetírójaként működni (mert ez volt a célja) – alighanem önmagában sem tisztázta ezt. Mindenesetre elveit fel kellett olykor áldoznia a gyakorlat oltárán, s ha ezt csupán a legkevésbé torzító módon, úgy tudta megoldani, hogy olykor-olykor „elfelejtett” bizonyos eseményeket, akkor bravúrosan oldotta meg feladatát. Baranyai Decsi forrása elsősorban kortársainak emlékezete volt. Olykor elárulja, kik voltak azok, akiknek az elmondására támaszkodik, olykor más forrásból tudjuk. Így például Rudolf erdélyi megbízottjaival több alkalommal beszélt. Levéltári kutatásokat is végzett, néha felhasznált országgyűlési aktákat, leveleket, iratokat.

Marosvásárhelyről ki-kirándulgatott Gyulafehérvárra, Kolozsvárra, egyszer még Strassburgba is visszament, hogy az egyetemen tudományos fokozatot szerezzen. Ez útjai során gyűjtögette anyagát a készülő erdélyi történelemhez. Úgy látszik, közel állt a korabeli politika legbeavatottabbjaihoz, és hozzájutott többé-kevésbé bizalmas iratokhoz is. Fő támaszai a korszak szemtanúi voltak. Beszélt például Pethe Mártonnal (váradi püspök), Náprágyi Demeterrel (egri prépost), Miskolczi Péterrel (veszprémi prédikátor) és Pattantyús Lászlóval (személyes résztvevője volt a csatáknak, lévén végvári katona) is, sőt Mehmed béget is felkereste információgyűjtés céljából. (Egyenesen a tömlöcbe ment hozzá.) Baranyai Decsi teljes hűségű munkát végzett. Ennek tényként való leszögezéséhez hozzátartozik még az is, hogy művében nemcsak az említett emberekre hivatkozik, hanem figyelembe veszi még egyfajta pluszként a közbeszédet, illetve a kósza híreket is, és így próbál a sokféle anyagból „összegyűrt” egy teljes egészet. Abszolút korrektségre való törekvése szinte példa nélküli. Írásművében szó szerint idézi e dokumentumokat. A legteljesebb hűséggel ragaszkodott ahhoz, amit látott, hallott, olvasott, amiről úgy vélte, hogy igaz. Pontosságát az apróságokban befolyásolja, hogy néhány évnyi távlatból dolgozik, napi dátumai ezért nem feltétlenül megbízhatók. Éppen 1601-ben, halálát megelőző hónapokban

látott hozzá a végleges megfogalmazáshoz, csaknem tíz évvel az indító események után. E végső formába öntéskor minden bizonnyal felhasználta a korábban, a történetekkel egyidejűleg készült jegyzeteit is. Igen részletesen csak az erdélyi eseményekkel foglalkozik, elsősorban a fejedelem, Báthory Zsigmond tetteivel, őt dicsőíti. Elemzi a szomszédos Moldva és Havasalföld török háborúit és belső viszályait, trónharcait, amelyek a legszorosabban összefüggenek az erdélyi (és közvetve magyarországi) fejleményekkel. Baranyai Decsi e két tartományt Erdélyvel egységes területnek: tota Daciának tekinti, mely Rudolf és Báthory szövetségében a Romanum imperiumhoz csatoltatott át addigi urától, a Turcicum impériumtól. Lakói: magyarok (szászok, székelyek) és románok, Baranyai Decsinél ezek a „nostris”, még Mihály vajda önálló háborúiban is, hiszen mindig harcolnak magyarok is a havasalföldi fejedelem zászlaja alatt. Világtörténelmi eseményekről, a külföldön történelekről Baranyai Decsi alig emlékezik meg, jobbára csak a birodalmi gyűlések azon tárgyalásait vázolja, melyek a magyaroknak nyújtandó segítséget tárgyalják.

Alig foglalkozik Baranyai Decsi a török háború mellett a kor másik nagy problémájával, a vallási kérdéssel. Ebben ő még a korábbi humanista történetírást követi. A kulturális mozzanatok nem tartoznak a történetírás tárgyai közé, aztán meg óvatosság is vezet: ő a protestáns iskolaigazgató, aki a buzgó katolikus Báthory kegyeit keresi, a vallási kérdések taglalásában vagy a protestánsok melletti határozott kiállásban bizonyára a történetírás azon veszedelmei egyikét látta, melyeket Báthoryhoz írt ajánlásában gondosan kerülni ígért. Egyetlen katolikus-protestáns viszályt mesél el részletesen: a nagyváradi protestánsok támadását a katolikusok ellen 1598-ban, de ezt is a legridegebb tárgyilagossággal, minden személyes rokon- vagy ellenszenv nyilvánítása vagy állásfoglalása nélkül.

Egyebekben nem érdeklődik az ország: Erdély és Magyarország belső állapota, és nem foglalkozik gazdasági jelenségekkel sem. Kivétel az, ha a hadsereg élelmezéséről, a katonaság télvíz idejére alkalmas felruházásáról, a bányavárosok gazdaságáról mint a hadvezetést s a hadi eseményeket befolyásoló mozzanatokról megemlékezik, még kivételesebb az olyan észrevétele, hogy Báthory lakodalmi ünnepeit hamarosan befejezte, s hogy ugyancsak Báthory oly gazdag nászajándékokat kapott a keresztény fejedelmektől. Annál meglepőbb kijelentése, hogy Magyarország a keresztény világnak nemcsak védőbástyája, hanem éléstára is.

Társadalmi kérdésekről csak a székelyekkel kapcsolatban beszél. Ezeknek küzdelmeiről jobbagysorból való szabadulásukért: a kor nagy erdélyi társadalmi problémájáról a szerző előadja, hogy a székelyeknek az 1595. évi sikeres havasalföldi hadjárat előtt megadták a „szabadságot”; mert másképp nem voltak hajlandók fegyvert fogni. A háború után azonban at-

tól megint megfosztották őket, mire a székelyek fellázadtak, de levették csapataikat, és vezéreiket súlyosan megbüntették. Pártviszályokba nem bonyolódik Baranyai Decsi, minden esetben a fejedelemnek ad igazat. Népek szokásait, erkölceit csak egy ízben jellemzi, mégpedig fejezeten keresztül: a tatárokét. De ezek ázsiai barbárságának hajmeresztő kirészletezését is csak jajkiáltásnak szánta a nyugat felé: lássátok meg, micso-da nem is emberekkel, hanem szörnyetegekkel és vadállatokkal van dolgunk, és segítsetek.

Annak ellenére, hogy Baranyai Decsi jogtudós, nem megy bele közjogi kérdések fejtegetésébe: Erdély és Magyarország, Magyarország és a német tartományok viszonyáról. Az emberekről adott ítéleteiben jólelkű, mértéktartó egész az óvatosságig. Szívesebben mond emberekről jót, mint rosszat, és kivétel nála az olyan indulatos kirohanás, amellyel Hardegg Ferdinándról, Győr várának feladójáról írt, meg Ungnad Dávidról, akit árulónak tartott. Igen szépen emlékezik meg azonban Istvánffy Miklósról vagy Náprágyi Demeterről. Baranyai Decsi János tehát a történelmet egyes emberek tetteinek látja, s az egyes szereplők lelki rugóiban keresi az események okait. Az erdélyi politikai életben szerzett tapasztalatai alapján bizonyos jelentőséget tulajdonít a közvélemény, a tömegek történetalakító erejének is. Az egyetlen társadalmi megmozdulás is, amelyről megemlékezik: a székelyek lázadása 1596-ban, valamint az egyetlen vallási viszály, amelyet megemlít, a városi zendülés, kétségtelen tömegmozgalmak. Mégis Decsi is csak egyes vezetők eszközének látja a tömeget. A nagyváradi zendülés nála csak Derecskei Ambrus lelkész vezetése alatt tud kibontakozni, a székely lázadás pedig összeomlik, mihelyt fejeit ártalmatlanná teszik. Sőt Baranyai Decsi szerint az akkoriban a közvélemény, a tömegek befolyásolására kibocsátott „libbellusok” is csak akkor érnek el eredményt, ha a fejedelmek vesznek róluk tudomást.

A magyar reneszánsz fénykorának humanista történetírása a régebbi magyar irodalomnak művészi szempontból is kiemelkedő értéke. Mivel e munkák középpontjában az egyes személyiségek tettei állnak, és az ő jellemük, hajlamaik szolgálnak az események magyarázatául, a humanista történetírók feladatukat igényesebb színvonalon csak kifejezetten irodalmi eszközökkel tudták megoldani. Elbeszéléseikkel ezért gyakran a szépirodalom határán járnak, s azok szinte már a vonzó, lebilincselő epikus alkotások hatását keltik.

Baranyai Decsi utolsó, kiadatlan munkája Báthory Zsigmond uralkodásának 1592 és 1598 közötti időszakát tekinti át. A marosvásárhelyi iskola rektoraként történetírásával a fejedelem pártfogását kívánta elnyerni, az udvari történetíró helyére pályázott műve megírásával. Szemlélete valószínűleg ezért erőteljesen megkülönbözteti a kortárs munkáktól, Szamosközy István és Istvánffy Miklós történetírásától. Legelső nyom-

tatásban is megjelent műve – a Hodoeporicon – történetfilozófiájának összefoglalásával kezdődik: a zsidó–magyar sorspárhuzam a senectus mundi értelmezési keretébe helyezve kerül az olvasó elé, amelyet a jelentős uralkodók, hadvezérek felsorolása követ. A wittenbergi történelemszemlélet hatása már ebben a művében erősen visszatükröződik, ahogyan azt már Kulcsár Péter is megállapította. A *Syntagma*... előszavában az előtte megszületett történeti munkákat értékeli rövid áttekintésében, amelynek végén három fontos követelményt fogalmaz meg a históriákkal szemben: veritas, brevitás és puritas. Egyetlen magyar nyelvű munkájának, Sallustius-fordításának ajánlása 1595-ben keletkezett, valószínűleg ekkor már elkezdte a *Commentariorum* írását is. Az olvasóhoz szólva kifejti, hogy művének célja a hasznosság, nem csupán a hadvezéreknek, hanem mindenkinek szánta, aki olvassa fordítását. Bízta arra is, hogy minél több fordítás szülessen, mert ahogyan írja, „nem árt az penna a kopjának, sem a könyv az pajzsának”. Korának eseményeit Isten jótéteményeinek tulajdonítja, itt reflektált először az erdélyi fejedelem uralkodására: értelmezésében a fejedelem a török legyőzése által Isten eszközévé válik.

A *Commentariorum* Báthory Zsigmondhoz címzett előszava már kissé másképpen közelíti meg a kérdést. A történetírást ebben az esetben a fejedelmek hírnevének megőrzőjeként látja, amely az utókorra hagyományozza tetteiket. A szerző részletesen tárgyalja a történetíró felelősségét, feladatának nehézségét: hiszen arra kell törekednie, hogy az események szereplői közül senkit se bántson meg, viszont az igazságnak is eleget tegyen. „Ha ugyanis a fejedelmek nagyszerű tetteit tudós emberek írásban nem rögzítik, jogos magasztalással nem dicsőítik, bizony, a sír, mely testünket eltakarja, hírünket is beborítja, nevünket is kitörli az utókor emlékezetéből.” Ezt pedig nem engedheti meg Baranyai Decsi. Tudja, hogy amire vállalkozik, nem egyszerű feladat: „...a történetírás nehéz és veszedelmes dolog. Először is azért nem mindig old meg dicséretesen. Aztán, ha valami bűnt megrósz, sokan rosszindulatnak és irigységnek tulajdonítják. [...] A legnagyobb nehézséget pedig az okozza, a legjobb ítélőképességet az követeli, hogy az elbeszélés folyamán a közreműködőket sem szabad megsérteni, de a szent igazságnak is épségben kell az utókorra szállania.”

Három dolog indította Baranyai Decsit munkájának megírására: az utókorra akarta hagyományozni Isten tetteit, gyarapítani szerette volna a hazai történelmet, leginkább pedig Báthory Zsigmond hírét akarta megőrizni, valamint terjeszteni, hogy megcáfolhassák azokat a rágalmat, amelyek a fejedelem uralkodását érik. Az „*igazság szerint megírt história*” a kortársak és az utódok miatt tűnik számára szükségesnek. A fejedelem életét, annak értékét viszont a beszédében az utókor megbecsülésével

méri, vagyis Báthorynak arra kell törekednie, hogy tetteit a polgárok, a haza érdekében hajtsa végre. Az uralkodói erények, amelyeket a szerző felsorol, nem a három teológiai és a négy sarkalatos erény koncepciójára épülnek: a Commentariorum ajánlóbeszédében a fejedelem erényei a belső széthúzás felszámolása, a külső ellenség távoltartása, törvényesség, méltányosság, jóság. Báthory alakja az előszóban a keresztény világ szövetségének megerősítőjeként szerepel, a szerző katalógusszerűen sorolja fel azokat az eseményeket, amelyek eddig hozzájárultak hírnevéhez. A Commentariorum ezáltal tekinthető egyfajta apológiának, nagy ívű védőbeszédnek, de az ajánlás figyelmeztetései nyomán felmerülhet esetleg a királytükör lehetősége is. A történetírás narratívája az a kínálkozó lehetőség, hogy Báthory egy keresztény szövetség létrehozásával képes lesz a török hódoltság megszüntetésére. Ez elsősorban a csaták, hadi lépések egymás után következő sorából rajzolódik ki, amelyek újabb döntésre kényszerítik a fejedelmet. A mű végéig két lehetőség között kell folyamatosan választania: megmarad a török birodalom szövetségeként, vagy felbontja azt.

Miért ajánlotta vajon ezt a művét is Báthory Zsigmondnak? *„De ne akarjak világoskodni a napnak: bár sok minden visszariaszthatott volna attól, hogy munkámat, bármilyen is legyen az, Felségednek bemutassam, mégis Felséged páratlan kegyelmessége az a pártfogás és jóság, amivel mind a tisztas tudományokat általában, mind személy szerint engem támogatt, arra készítetett, hogy munkámat mindenekelőtt Felségednek ajánljam.”*

A kor hatalmasai általában megbecsülték a népszerű írók szolgálatait, hiszen ők biztosították nézeteik leghathatósabb propagálását. A história műfaja elsőrendűen a politikai propaganda eszközzé lett, amely jelenkortörténetként közvetlenül, ha pedig régebbi idősakkal foglalkozik, az analógia segítségével érte el a szándékolt hatását. A história az uralkodó és az író „titkos” együttműködésének eredménye. A história mellett, hogy deklaráltan továbbra is hagyományos feladatkörét, a nemes versengésre buzdító példák örökítését látta el, a hatalmasok szemében elsősorban mint a célirányos politikai propaganda eszköze jöhetett számításba. Baranyai Decsi János így ajánlja kortörténeti munkáját Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek: *„Mi sem illik jobban azokhoz, Felséges Fejedelem, Legkegyelmesebb Úr, akik az államot kormányozzák, mint hogy – míg élnek – a legnagyobb erőfeszítéssel igyekezzenek dicső és üdvös cselekedeteket véghez vinni, és gondoskodjanak arról, hogy ezeket a történetírás nyilvánossága megörökítse. Ha ugyanis a fejedelmek nagyszerű tetteit tudós emberek írásban nem rögzítik, jogos magasztalással nem dicsőítik, bizony, a sír, mely testüket eltakarja, hírüket is beborítja, nevüket is kitörli az utókor emlékezetéből. . . Megpróbáltam Emlékiratom e tizedik tizedében az utóbbi három év legemlékezetesebb eseményeit röviden és amennyire tőlem telt,*

az igazságnak megfelelően összefoglalni. Először azért, hogy a mindenható jó Isten csodáit, melyek e néhány esztendő alatt történtek, és igaz ítéleteit, melyek számos halandó fölött hozott, az utókor tudomására adjam... Legfőképpen pedig azért, hogy Felséged magasztos és tisztos hírért, dicsőségét nemcsak a hazaiak, hanem az idegenek körében is a történetek legigazabb előadásával védjem és óvjam a rosszindulatúakkal szemben... Úgy látom, e rágalmozók fecsegésével nem lehet másképp szembeszegülni, szájukat másképp betömni, csak ha Felséged tulajdon hírnevét és méltóságát a történetek legigazabb históriájának napfényre hozatalával, a jogos védőirat terjesztésével a keresztyén világ idegen tartományában is széltében-hosszában megvédeni."

De mit is jelentett ez a pártfogás? Megvilágítja ezt annak a levélnek a részlete, amit Baranyai Decsi írt Hunyadi Ferenc udvari orvosnak 1596. augusztus 16-án. Ebben beszámol arról, hogy bár három művét is a fejedelemnek ajánlotta, a viszonzás, amit munkájáért kapott, vajmi kevés. A menedék és letelepedés mellett rangos állást is várt. A történetírással kapcsolatos nagy ívű terveibe legjobban az udvari történetírói poszt illeszkedett volna, de reményeiben csalatkoznia kellett, amelynek így adott hangot ugyanebben a levélben: *„Bolond legyek, ha valaha bárki tisztességére egy betűt is írok.”*

A bevallottan propagandaízű mű első fejezetében rövid tervezetet találunk, amely összefoglalja az 1566-os béke után történt eseményeket, másrészt kijelöli tárgyát, egyben pedig egyfajta megközelítésmódot is. A 10.1.1. utolsó mondata két fontos elemet tartalmaz, amely alapvetően meghatározhatja a história értelmezését számunkra. A szerződés megszegése a török fél hitszegésére utal, ezáltal kijelöli azt a horizontot, amelyben értelmet nyer a sziszeki győzelmet követő háború, és ehhez társul a barbár kitétel, szintén a török ellenfélre vonatkoztatva, amely a hagyományos keresztyén megközelítéshez kapcsolja a Commentariorum török ábrázolását. Ezt a felfogást testesíti meg az események kezdetén Hasszán basa, aki megszállja Sziszeket: támadásának oka saját akarata és a kegyetlenkedés iránti vágy. Ez a történetírásban a legjellegzetesebb tulajdonsága a török seregeknek, ami viszont nem csupán kegyetlenségükben tükröződik vissza, hanem irányíthatatlanságukban, ösztönszerű cselekedeteikben is megnyilvánul.

A mű azon fejezeteiben, amelyek a hivatalos politikai élet eseményeit mutatják be, a török birodalom már az egész keresztyén közösség ellenfeleként nyer értelmet, leginkább a katolikus méltóságok érvelésében. Erre alkalmas példa Rudolf császár regensburgi birodalmi gyűlésének bemutatására, ahol a protestáns rendek végül a pápa támadásától tartva utasítják vissza a háborúra vonatkozó javaslatot.

Báthory Zsigmond beszéde a barbár törökök elleni küzdelmet határozza meg cselekedetei mozgatórugójaként, saját magát pedig egy keresztény közösség tagjaként értelmezi. A háború tétje ezáltal nem csupán az erdélyi fejedelemség önálló léte lehet, hanem az eszmei közösségbe való tartozás is. Hasonló érveket alkalmaz VIII. Kelemen pápa dorgáló levele a lengyel királyhoz. A pápa a lengyel uralkodó erdélyiek ellen intézett hirtelen támadását kárhoztatja, szintén a keresztény szövetség nézőpontjából. Az említett példák alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a keresztény közösség tagjaként az uralkodók, fejedelmek kötelessége a török elleni harc, akik a keresztény vallás ellenségei. A vallási alapon szerveződő csoport alapvetően politikai jelleget kap, egyben pedig identitásmeghatározó elemmé lényegül az uralkodók, a történetírásban pedig elsősorban Báthory számára, magyarázza bel- és külpolitikai döntéseit, sőt későbbi lemondását is az erdélyi fejedelmi trónról.

A szerző gyakran megismerteti az események török interpretációját is, elsősorban hadvezérként az események egyik főszereplője. A háború oka a törökök olvasatában Mátyás főherceg szerződészegése, viszont a *Commentariorumban* ennek az igazságértéke megkérdőjeleződik, egyrészt azért, hogy hamarabb, a mű kezdő fejezetében értesülünk a törökök hitszegéséről, másrészt pedig a háborúról szóló szultáni döntést megjelenítő második könyvben a tanácsadók és vezetőjük, Szinán a félelemtől irányítva igyekeznek minél kisebb jelentőségűnek feltüntetni a vereséget. A mű során egyre több részlet támasztja alá azt a képet a török szultánról, hogy sorozatos manipulációk, kreált narratívák alapján hoz döntéseket, amelyek elsősorban arra épülnek, hogy milyen hatalmas volt a szultánság a korábbi uralkodók alatt.

A törökök ennek a mítosznak megfelelően cselekednek, amelynek azonban már sem a birodalom, sem az uralkodó és maga a hadsereg sem képes megfelelni. Érvelésük hamis voltát bizonyítja az erdélyi fejedelemséggel folytatott levelezésük: a szultáni retorika gyakran él a virtus, bátorság, hűség számonkérésével, noha a csaták folyamán ezeket ők maguk nem váltják be. Baranyai Decsinek a törökökről alkotott történetírói véleménye, szemléletmódja meglepő módon egyáltalán nem tartalmaz jellegzetesen protestáns elemeket. A szerző losonci Bánffy Ferenc gróf kísérvőjeként 1587. július 26-án érkezett Wittenbergbe, útjukat megörökítette könyvében. Decsi több alkotása is tanúskodik a wittenbergi történelemszemlélet ismeretéről, sőt alkalmazásáról: a peregrinációs időszaka alatt írott latin alkalmi verseiben ugyanúgy megtaláljuk ennek a nyomát, ahogyan a *Commentariorummal* párhuzamosan íródott alkotásait is erőteljesen meghatározza a török hódítások protestáns értelmezése. A Wittenbergben írott búcsúztató (útra bocsátó) költeményeiben egy jellegzetesen szinkretista meghatározottságú, melanchthoniánus

eszmerendszert felvonultató történelemszemléletet figyelhetünk meg, amely erőteljesen az apokaliptikus világnézethez kapcsolódik, a törököt és a pápát kettős Antikrisztusként ábrázolva.

A magyar reformátorok számára nagy szellemi kihívást jelentett az a tragikus helyzet, amelybe az ország 1526 után került. Meg kellett magyarázni, hogyan történhetett és miért történt, hogy két király harcolt egymással, az ország közepét elfoglalták a törökök, általánossá vált a feudális anarchia, s minden téren a legnagyobb fejtelenség uralkodott. A magyarázatot részben még a megelőző korszakból örökölték, részben a reformáció szülővárosából, Wittenbergből hozták magukkal, ahol a legkiválóbbak tanulmányaikat folytatták. Luther és Melanchthon végezték el a történelemszemlélet végső megformálását: eszerint a történelmet Isten irányítja, s bűneink miatt megbüntet minket. A világ egyébként is közel van az utolsó ítélethez, s ezt kétféle számítás is alátámasztja. Az egyik szerint összesen hatezer évig áll fenn a világ; még hátra lenne ebből néhány száz esztendő, de Isten bűneink miatt lerövidíti ezt az időt. Az elmélet másik pillére az úgynevezett négy birodalom elmélete, amely azt mondja, hogy összesen négy nagy világbirodalom volt, az utolsó a római, amelynek a Német-római Császárság a folytatása, tehát ismét csak a történelem végén vagyunk. A magyar szerzők a hazai viszonyokra alkalmazták ezeket a tanításokat. A protestáns írók lényegében a bálványimádást, azaz a katolicizmust nevezték meg mint legfőbb bűnt, amiért Isten ostromozza a magyar népet.

A törököt isteni büntetésként értelmezi a szerző, amely annyiban ellentétesnek nevezhető későbbi nézeteivel, hogy hasonlóval ebben a konstrukcióban nem találkozunk az 1590-es években keletkezett szövegekben. A győzelmet szintén csak Isten támogatásával szerezhetik meg. A *Commentariorum* szövegéből egyértelműen hiányzik az üdvtörténeti értelmezés lehetősége, és a török mint ellenség kontextusban nyert értelmet. Az egykor égi büntetésként megfogalmazott ellenség képe a *Commentariorum* könyveiben mintegy szekularizálódik, a török nép gyengeségei révén realitásként vetődik fel legyőzése. Az addig használatos érvrendszer, amely sok szállal kötődött az apokaliptikus szemléletmódhoz, az események sodrában retorikai eszközzé válik, amelyre jó példa az erdélyi országgyűlésben elhangzó két szónoki beszéd. A két beszéd akkor hangzik el, amikor afelől próbálnak döntést hozni, hogy elpártoljanak-e a török szövetségtől: az apokalipsziskontextust erősíti a törökpártiság melletti szónoklat érvrendszerében annak hangsúlyozása, hogy a hódoltság Isten büntetése. Érvként emlegetik azt is, hogy a török birodalom már csak védőbástyaként gondol Erdélyre a Germánia elleni háború esetén. Az ellenpárt szónoklata viszont arra a tételre épít, hogy a török birodalom hanyatlik, elsősorban amiatt, mert a nép erkölcssei

megromlottak. A magyarok győzelmeit pedig úgy értelmezik, hogy Isten helyesli a török elleni háborút. A két szónoklat arra mutathat rá, hogy Isten és a török kapcsolata, vagyis mint büntető és a büntetés eszköze, mindössze retorika kérdése, hiszen mindkét párt alkalmazza szinte ugyanazt az érvet – Isten akaratát –, csupán ellentétes előjellel. Véleményünk szerint a meggyőzés aktusa az, ami leginkább uralja a törökkel kapcsolatos megnyilvánulásokat a történetírásban. Ez igaznak tekinthető a narrátor közlései esetében is, hiszen a bevezetés alapján ő elsősorban Báthory érdekei felől írja meg az eseményeket, amelyek elméletileg megegyeznek az igazsággal. Baranyai Decsi *Commentarioruma* a 16. század kialakult hagyományrendszerét alkotó elemeket elszórta alkalmazta, ezáltal pedig nem egy egészséges szemléletet találunk a történetírásban, hanem egy olyan folyamatosan árnyalódó képet, amelynek egyetlen célja Báthory uralkodásának megtisztítása a ráakodott rosszindulatú szóbeszédektől.

Baranyai Decsi – mint majd szinte minden magyar történetíró – erősen érzelmesen adja elő tárgyát, az eseményeket lírai, szubjektív megjegyzésekkel kíséri, nagy ritkán bölcselkedik is felettük, néha humora is felcsillan a sok véres hadiesemény leírása közben. Kedveli az érzelmes, patetikus jelenetek konstruálását, hatalmas szónoklatokkal, amilyen például Báthory Zsigmond lemondása az 1598. évi gyulafehérvári országgyűlésen, nagy könnyhullások között, vagy III. Murád szultán nagynénjének jelenete nem kevésbé könnyek között a szultánnál, amikor rábeszéli 1592-ben a háború megindítására. Már a barokk dagályossága bukkan elő Báthoryhoz intézett ajánlásának mértéktelen hízelgéseiből. Mindez az előadás érdekességét fokozni hivatott, de részben az író fantáziájából vett humanista történetírói kellék, mely nem törődik az események lényegtelenebb módosításával, s a történeti műnek regényes színt ad. Ha azonban eltekintünk ezektől a sallangoktól, akkor a szerző helyesen adja a történeti tényeket.

Igyekezett gondosan szerzett híryanagát kritikailag megrostálni, és valóban általában helyesen közli a tényeket. Kifejezett kritikai műveletekkel azonban nem fárasztja az olvasót. Legfeljebb – a klasszikus történetírók, elsősorban Lívius mintájára – nem egyszer felsorolja a valamely eseményről, tényről szóló különböző híreket, értesüléseket, mintegy az olvasóra bízva, melyiket fogadja el azok közül. Maga szívesebben tér ki a döntés elől. Szerkesztés tekintetében: Baranyai Decsi kisebb összetartozó eseménysorokat kerek elbeszélésekké képez ki – sok közöttük a jelentéktelenebb, de igen részletesen előadott epizód. Ezeket azután jobbára időrendben fűzi egymáshoz. Bár szerkesztési elve az időrend, mégis gyakran tesz kitérőket régebbi eseményekre, ha fontosnak véli va-

lamely szereplője korábbi sorsának vagy valamely esemény előzményei okainak megismertetését az olvasóval.

Baranyai Decsi János kéziratának sajátos története van: A másik tényező, ami az aprólékos adatokkal (nevekkel, dátumokkal, évszámokkal) szemben óvatosságra int, az a mű sorsa: mindkét ránk maradt másolata töredékes, hevenyészett, hibás, megbízhatatlan. Feltehető, hogy az eredeti fogalmazvány sem volt tökéletesre csiszolva (ha a szerző valóban munka közben halt meg), helyenként „lacunák” maradtak később beírandó szavak, adatok számára, itt-ott a másolónak kellett belenyúlnia, s lehet, hogy azt nem mindig a legjobbkor s legjobban tette. Munkája azonban stilárisan nem befejezett, az utolsó simítások hiányoznak. A fogalmazványról valaki az első másolatot 1603. április 14-én fejezte be (mechanikusan átvéve e dátumot is) jóval későbbi írással. Hosszú ideig a műnek csak emléke élt, olykor beszéltek róla, de a szöveget senki sem látta.

A legkorábbi mű, amelyben Baranyai Decsi János történeti munkásságára vonatkozó utalás található Rotharides 1745-ben megjelent latin nyelvű könyve a magyar irodalom történetéről, amelyben a szerző tizenkét soros szócikkben emlékezik meg az íróról. Valójában egyedül csak a *Syntagma... című könyvről* ír könyvészeti pontossággal, ennek előszavát néhány szóban ismerteti. Ezután így folytatja: arra is rászánta magát, hogy írjon egy általános magyar történelmet, de váratlan halála ebben megakadályozta, vagy talán a kéziratot valamely méltatlan kézre bízta, aki azt talán elherdálta vagy elásta, s így a tudós e gyümölcse nem láthatta meg a napvilágot – ezt nem tudom eldönteni. Később a kutatók a szöveg elemzése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy Rotharides nem tudott többet Baranyai Decsi történeti munkájáról, mint amennyit a *Syntagma* előszavából kihámozott. Ott ugyanis azt olvashatjuk: „...történelemírásunk tökéletesedéséhez az is megkívántatik, hogy minden ebben a témakörben tevékenykedő írónak összes művét és töredékét összegyűjtve, a teljes magyar történelem valóságghűen, röviden és tisztán, a kezdetektől napjainkig egybefoglalva rövid összefoglalás formájában megirattassék... Ezt a feladatot, ha akár nekem el szabad egyszer végezniem, ami már régóta foglalkoztat és amin nem keveset fáradozom, vagy valaki más, akár akadályoztatásom miatt elvállalja vagy halálom miatt teljességre viszi, az illető minden bizonnyal nem csupán azok okulását szolgálja, akik a Bölcsesség tanaiban gyönyörködnek, hanem az egész hazának legszükségesebb és dicsőséges feladatát végzi el.” Valószínűleg e mondatok alapján írta vélekedéseit Rotharides.

Bod Péter 1766-os művében számos tényről ismer Decsi életéről, és négy művét említi. Történeti munkájáról a következőket írja: „Leírta Magyar országnak is Históriaját, a sok költeményektől meg tisztítva igen jól: melly História 1603-dik eszt(endőben) megvölt az Istvánfi Miklós Vitze-Pala-

tinus Bibliotékájában; de hová lett az után, bizonytalan. Igen nagy kár ha ugyan elveszett, mivel igen jelesen volt megírva, a ki olvasta olyan tanúbizonytságot tett róla, hogy jobb História-t a magyar dolgokra nem olvasott.” Bod tehát határozottan tudta, hogy Baranyai Decsi készített magyar történelmi munkát, de a szövegből nyilvánvaló, hogy számára ez nem volt hozzáférhető. Csak a mű egy olvasójának beszámolójából tudott a munka meglétéről, akinek nagyon pozitív véleménye volt róla. Az az állítás, hogy Baranyai Decsi történelmi munkája – legalábbis annak Kovachich által kiadott része – megvolt Istvánffy könyvtárában, több mint kétszáz évvel Bod Péter könyvének kiadása után Berlász Jenő kutatásainak eredményeképpen vált bizonyítottá.

E munkája Baranyai Decsinek majdnem kétszáz évig kéziratban lappangott, amikor kiadta Kovachich Márton György 1798-ban. Ez az úgynevezett pozsonyi kézirat, amely a 10. decas hetedik könyvéig terjedt. Toldy Ferenc 1868-ban kiegészítette ezt a Pray-gyűjteményben talált második részlettel (az úgynevezett pesti kézirat, amely a hetedik könyvtől a 11. decas második könyvének második fejezetéig tartott. Toldy alapos előszóval látta el kiadását, amely összefoglalta mindazt, amit Baranyai Decsi életéről, műveiről a hozzáférhető források alapján tudott. A ma ismert szöveg, először részletekben, 1982-ben pedig teljes magyar fordításban is megjelent.

Címe: *„Oratio de bello adversus Turcam fortiter et constanter persequendo”* (Oráció a török elleni bátor és állhatatos küzdelem szükségességéről – 1598). A Báthory Zsigmondnak ajánlott mű kézírata csak a keletkezés évét (1598) adja meg. A számba jöhető közelebbi időpontok közül – az év első hónapjai vagy az augusztus utáni időszak – a kutatás az előbbit tartja valószínűnek. A szerző ugyanis úgy tartja, hogy Győr még a törökök kezén van. (A Habsburg-csapatok 1598. március 29-én foglalták vissza a várost.) De erre az időszakra illik a műben közölt további információ is. Az elmúlt esztendőben nyugton maradt az elvadult szörnyeteg, írja Baranyai Decsi, de óva inti a címezett attól, hogy helyt adjon a törökök ismétlődő békekéréseinek. A kutatók úgy vélik tehát, hogy az oratio 1598 elején íródott, olyan időpontban, amikor a Báthory Zsigmond és Rudolf közötti egyezményt még nem hozták nyilvánosságra. Hogy milyen alkalomra szánta, s elmondta-e, nem tudjuk.

A szerző biztosan nyomtatott kiadásra szánta művét, ami azonban nem valósult meg, Istvánffy Miklós kéziratgyűjteményében maradt ránk. A nagyon színvonalas szónoklat mindenben a nyugat-európai rétorikolák beható ismeretét mutatja. Baranyai Decsi Wittenbergben és Strassburgban tanulta, alaposan megismerte Johannes Sturm és Melchior Junius retorikai műveit, módszereit. Mindketten kimagasló szinten művelték az opera antiturcica műfajait; különösen a szónoklat és szónoklat-

tan területét. (Baranyai még búcsúztatóverset is írt a Manes Sturmiani című funeratios kötetbe, amely Sturm halála után jelent meg.) A szónoklat egyik forrása Busbequius Exclamatiója, amelynek több vonása visszatér majd Zrínyi Miklós Áfiumában. Zrínyi egyik lehetséges forrása így Baranyai Decsi műve is lehetett, ha annak voltak korabeli másolatai. Az oratio szerkezete, érvrendszere a 16. századi retorikák módszerét követi. Az ismert toposzok közül szerepel a propugnaculum Christianitatis (a kereszténység védőbástyája), valamint Magyarország, a megnyomort szülőanya (Ungaria mater afflicta). A dialektika felosztása szerint értékeli a török elleni háború fajtáit általánosságban (genere), amelyek lehetnek hasznosak és lehetségesek (utilitate, facultate), igazságosak, szükségesek (iustum, pium, necessarium). Bőségesen él a suasoricus eszközökkel, amihez felhasználja a történelmi narratio példáit, szemléletességét; vagyis a török–magyar háborúk történetét, hőseit idézi fel (Hunyadi János, Mátyás király). Az elrettentés és felrázás hatékony módszere az ellenség barbár pusztításainak minél sokszínűbb leírása, a flammatio animarum contra Turcas (török elleni módszer). Erősen él benne a dicső győzelem vagy teljes nemzeti pusztulás drámai alternatívája.

Baranyai Decsi terjedelmes szónoklata a 16. századi nyugat-európai műfaji hagyományok összegzésének is tekinthető, amely már a tizenöt éves háború új tapasztalataira is figyelemmel volt: ezért értékeli különlegesen sokra a militaris disciplinát, vagyis a hadtudományt., amelyet Báthory Zsigmondnak is figyelmébe ajánl. Ezen a ponton meg is haladja a műfaj 16. századi mintáit, pragmatikus politikai hadtudományi irányba módosítja a hagyományt, kissé távolodva ezzel a szinkretisztikus, mitológiai vagy éppen történeteológiai konstrukciótól. A retorikai eszközökkel, az ékesszóló elbeszélhetőség és értelmezés – az imitációra, antik szövegek interpretációjára támaszkodva – a múlt kulcsa, de a jelennek is önértelmezési eszköze, ez a retorikai kommunikációs helyzeten – a nyilvános beszéd adottságain és reprezentációs feladatvállalásain – nyugszik. Ennek változása a politika és államelmélet irányába éppen a 16. század végén, 17. század elején zajlik, magával hozva az antropológiai látás- és beszédmód átalakulásait, amelynek néhány eleme már Baranyai Decsi munkájában is megfigyelhető.

A mű címében is jelzett alapgondolatát – a jó ügy érdekében harcolókat Isten győzelemre vezeti – a Példabeszédekből, Augustinustól és különböző antik szerzőktől választott mottók nyomatékosítják, azt sugallja Eobanus Hessus „*David propheta ag rex Sigismondo Dei gratia Transylvaniae Principi aliisque piis ac salutaribus Principibus bene praecatur*” (A próféta Dávid király ékesszóló könyörgése Zsigmondért, Erdély Isten kegyelméből való fejedelméért és más istenfélő fejedelmekért) címmel felhasznált disztichonokban írt XX. zsoltár parafrázisa is. A beszéd be-

vezetésében egy-egy példa jelöli ki a szónok beszédhelyzetét. A végveszélybe jutott Krózus király életét kiáltásával megmentő néma királyfi esetét olvassuk, s ha nem tudnánk, hogy Zrínyi Busbequius Exolamatiója nyomán így indítja Áfiumát, akkor Istvánffy margináliája is eligazítana bennünket.

Baranyai Decsi esetében egyáltalán nem meglepő, hogy a mű közép-pontjában a vallás problematikája áll. A szent háborúra biztató mű igen hatásosan, gyakori felkiáltásokban kitörve írja le a török uralom alatt élők sanyarú helyzetét. A paraszttal jogtalanságokat követnek el, meggyalázzák a nőket, elhurcolják a gyermekeket. Még fájdalmasabb számára, hogy megtiltják a világi és szent tudomány művelését. Ezért azokban az országokban, amelyeket már teljesen elfoglaltak, a barbárság korszaka következett be. Ezek a területek arra is példát szolgáltatnak, hogy a nemesség teljes kiirtására töreksenek. De a keresztények számára az a legelviselhetetlenebb, hogy ez a vad szörnyeteg, megváltónk kibékíthetetlen ellensége elnyomja a katolikus és ortodox keresztények vallását, ígéretekkel és erőszakkal terjeszti az istentelenséget. Nem csoda hát, hogy a törökkel kötendő békét végső fokon azért ellenzi, mert Isten törvénye világosan megtiltja, hogy a hitetlenekkel olyan szövetséget kössünk, amely az Isten iránti bizalmatlanságot jelentené, vagy azt, hogy részesülünk a hitetlenek között uralkodó gyalázatból. A más műveiben is megnyilatkozó, Wittenbergből származó protestáns történelemszemléletet egy-egy részletben érdekesen alkalmazva fejti ki. Például: a Apokalipszis Góg és Magóggjával azonosított török hatalmas sereggel indul a keresztények ellen, ám ezek visszaverik, s közben egy keleten születő király is felkel a barbár ellen, és utat nyit a keresztények számára Ázsiába. Abbas Joachimus (Gioacchino da Fiore) ezek megtörténetét a francia királytól várta, de Baranyai Decsi számára nem kétséges, hogy Rudolf alatt fog bekövetkezni. Egészen természetesnek tartja ugyanis, hogy ha a már végét járó ottomán császári família I. Rudolf uralkodása idején jutott hatalomra, akkor II. Rudolf alatt fog kipusztulni.

Ezek után nyilvánvalóan nem érdektelen, hogy a protestáns prédikátorok hangján megszólaló szónok mit tanácsol katolikus fejedelmének a vallási viszályok megszüntetésére. Frangepán Ferenc egykori tanácsát idézi, aki azt javasolta a császárnak és a német fejedelmeknek, hogy hagyjanak fel a vallási vitákkal legalább addig míg a török elleni harc sürgető. Most is V. Károly példáját kell követni, aki az egyéb szekták szigorú megtiltása mellett lehetővé tette, hogy a birodalomban az Isten ígéretének megfelelő két vallás, a katolikus és a protestáns virágozzék. Az Isten elleni nyilvánvaló blaszfémiaikat ugyanakkor szigorúan büntetni kell, s az álkeresztény törökbarátok elleni indulata nem ismert határt. Az athéniak példájára hivatkozik, akik megkövezték azt, aki békét akart kötni

a barbárokkal, s megkérdezi: „Miért tűrjük tehát türelmesen egyes emberek fecsegését, ha elhatároztuk, hogy megmaradunk a becsületes és a haza számára üdvös vélemény mellett.”

Igazságtalanok lennénk azonban Baranyai Decsivel, ha csupán fanatizmusára figyelünk fel, ha csak azokat az érveket emelnénk ki, amelyek szerint a keresztények számára garantált a győzelem, hiszen ők a szent vallásért harcolnak. Nem is csupán az árnyalja a képet, hogy a keresztények egyben „emberségükkel ékeskednek”. De nem is különböző humanista közhelyek – bőséges példák arra, hogy sokszor a jó hadi diszciplínával rendelkező kisebbség is győzhet a sokaság felett, antik szerzőkre támaszkodó bizonygatása annak, hogy az ázsiai gyávák, míg az európaiak jó vitézek – teszik izgalmassá ezt a művet. Sokkal fontosabb ennél, hogy a szerző rendkívül heves bírálatban részesíti a keresztények hadviselését, s azt is leírja, hogy miként kell ezt megváltoztatni. Javasatai között a leglényegesebb az állandó hadsereg felállítása. A magyarokból, székelyekből, szászokból, románokból és a török elől menekülő rácokból állítana fel gyalogos- és lovasezredeket. Az elv helyességét példákkal igazolja: „Ez nyilvánvaló volt a macedónok phalanxánál, a rómaiak légiónál, Corvin Mátyás ama cseh veteránjainál, s most is, a janicsárok hadrendjét illetően, akiknek ereje ezelőtt megnövelte a török birodalmat, most pedig fenntartja a hatalmát.”

Ám azt is látja, hogy a hadsereg fenntartásához pénzre van szükség. Részletesen kidolgozott elképzeléseket erről ugyan nem kapunk, de a felvillantott példa érdekes: „...hasznos lenne, ha a belgákat utánoznánk, akik hosszú évek óta képesek folytatni a spanyolok elleni háborút, s mind az előkelők, mind a gazdag asszonyok megszavazták az önkéntes pénzadományokat, melyeket a fényűző öltözködés és lakomák helyett a háborúra fordítottak.”

Címe: „Török császárok krónikája” – *Chronica caesarum Turcorum*, Nagyszében 1597/99. E mű szerzője nem ismert, de az irodalomtörténet-írás Baranyai Decsi János műveként azonosítja. A humanista szerzőnek több, az Oszmán Birodalmat érintő latin és magyar nyelvű történelmi és politikai műve ismert. A legjelentősebb egy latin nyelvű krónika, amely Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem Havasalföld felszabadítása érdekében indított 1595. évi győztes hadjáratáról szól. Szintén a témához köthető az a magyar nyelvű oráció, vagyis ünnepélyes beszéd, amelyben a törökök elleni háború szükségességét fejtette ki.

1970-ben egy német nyelvű tanulmány jelent meg a Magyar Könyvszemlében, amely egy 1597-ből származó, a török veszedelemmel foglalkozó magyar nyelvű nyomtatott krónikás ének egy olyan töredékét ismertette, amely számos addig még ismeretlen versszakot is tartalmazott. A magyar nyelvű nyomtatvány szövegét, amelynek töredékei kö-

téstáblában maradtak fenn, először 1898–99-ben Lukinich Imre ismerette. Összesen tizenkét levél maradt fenn, ezek közül kilenc nagyjából épen, további három nagyon hiányosan. Bár a címlapon utalás szerepel arra, hogy a verset melyik ének dallamára kellett énekelni, az ének kezdősorát a címlap súlyos hiányossága miatt nem sikerült azonosítani. A vers fennmaradt utolsó három versszaka fontos adatokat nyújt írásának körülményeiről:

Az ki ez verseket most így öszue rendelete,
Hogy hazaiat birya pogan, busul szueben,
Kiuan Istentül valaha menni földében.

Neuet vers feiekben nem akara foglalni,
Mert nagyob dolgokban akarta jelenteni,
Mostani időben kellett így el titkolni.

Ezer ötszaz es kilencuen hét esztendőben,
Mikor az Törökrül gondolkodnec buaban,
Egy pusztá Clastromban Szekelyec varasaban.

Egy esztendő múlva Lukinich, aki – tovább kutatva – a töredéket az 1597. évből származó kolozsvári nyomtatványként határozta meg, arra következtetett, hogy a szerző Baranyai Decsi János. Megállapítása szerint az utolsó versszakban olvasható „*Szekelyek városa*” Marosvásárhelyt jelenti, melyet ebben az időben Székelyvásárhelynek neveztek, a „*pusztá klastrom*” az az iskolaépület, ahol 1597-ben Baranyai Decsi tanított. Lukinich szerint Baranyai Decsi fennmaradt történeti munkájának felfogása és célja feltűnően egyezik a históriás énekével. A hasonló gondolati irányultságot műveiből vett részletekkel támasztotta alá.

1907-ben Köblös Zoltán publikálta a nyomtatvány legutolsó lapján olvasható szöveget „*Históriás ének töredéke*” címmel. Leírja, hogy a szöveget záró dísz a Báthory család fametszetű címere, s hogy az egy levélnyi töredék, melynek aljából két sor hiányzik, az Erdélyi Nemzeti Múzeumban található. A töredéket 16. századi kolozsvári nyomtatványnak tartotta. Lukinich publikációját nyilván nem ismerte.

1959-ben Stoll Béla tette közzé a töredék szövegét „*Török császárok krónikája*” címmel. Véleménye szerint a nyomtatás helye valószínűleg Kolozsvár, idejéről 1597-et, az ének szerzésének évét adta meg. Rekonstruálta a fennmaradt levelek legvalószínűbb sorrendjét, egy-két további lehetőséget is megengedve. Meghatározta a nyomtatvány eredeti terjedelmét, amely valószínűsíthetően összesen 18 levelet tartalmazott, az utolsó levél üres volt. Stoll vizsgálata szerint a históriás ének 282 háromsoros versszakból, azaz összesen 846 sorból állt. A szövegkiadás a tö-

redékes sorokon kívül 428 teljes sort tartalmazott, tehát terjedelmében az eredeti költemény felét.

A „Török császárok krónikája” forrásaként többek között a 16. századi török háborúkkal kapcsolatban nagy irodalmi tevékenységet kifejtő sziléziai államférfi, Nicolaus Reusner válogatott beszédgyűjteményét is felhasználta. Reusner igazi polihisztor volt, azonban a történeti érdeklődésén és munkásságában erősen látszott a magyarországi erdélyi szász származás lenyomata. Többek között összeállított egy kötetet a magyarországi összecsapásokról és ostromokról. Ebben a kötetben az első írás Chistophorus Richerius Thorigneus 16. századi francia királyi titkár kompilációja Konstantinápoly ostromáról. De megjelentetett egy hatalmas, török témájú latin levélgyűjteményt, amelynek az egyik kötetében jelent meg először Szapolyai János magyar király és I. Szulejmán szultán szerződése, amelyről később kiderül, hogy hamisítvány.

Hogy ezeken kívül még mit olvashatott a szerző a török szultánokat bemutató versének megírásához, nem tudjuk. Konstantinápoly elfoglalását érintő sorok a következők:

31. Nyolcadik császárnak másod Mahumet neve,
az velencéseket tengeren ő megvere.
Vízi erőt tengeren ő elsőben szerze.

32. Constantinápoli is azután ő megszállá
Négyszázezer néppel erősen ostromlatá,
ötvennégy nap után ugyan kezébe hajtá.

33. Nándorfejevárat aztán ő megszállá,
De Hunyadi János onnat őtet elhajtá,
Halálával Magyarországot oltalmazá.

Az oszmán szultánok történetének verses magyar nyelvű krónikája mellett nem meglepő, hogy a hazai népesség mind az oszmán császárok, mind a velük kapcsolatos események története iránt erősen érdeklődött. Ezt igazolja például a brassói templomi falkrónika, amely egy 16. századi latin nyelvű műre megy vissza. A brassói lakosok ezen a kronologikus felsoroláson minden istentisztelet idején láthatták Konstantinápoly elestének az évszámát.

A korai reformáció idején olyan félelmek is elterjedtek, hogy a magyar parasztság esetleg összefog a törökkel uraik ellen, sokáig tartották magukat a törökhöz kapcsolódó illúziók, erre Baranyai Decsi János is utal ebben a versében:

Az bolond paraszt is az Törököt kívánja,
Ugyan Istent kéri a Törököt láthassa,
Ő földes Urának veszését hogy láthassa.

Ó te bolond kösség nem tudod, az mit kívánsz,
Bizony mézesmadzag helyett te kígyót kívánsz
Keresztény úr helyett, hogy pogány urat kívánsz.

Nem jobb volna-e ha nemzetednek szolgálnál,
Vérednek tagodnak becsülettel te volnál,
Vele együtt az igaz Istent te imádnál.

Nagy szolgálatba vagy, de bizony nagyobbá lész,
Szarahora te lész koldusnál is szegényebb lész,
Samár, ökör, bivaly, teve, ló helyett lész.

A magyar társadalom végleges kettészakadása és a köznép iszlamizálódása valószínűleg azért nem következett be, mert időközben az országban győzelemre jutott a reformáció (becslések szerint 1570 körül a lakosság mintegy 75-80%-a protestáns), amely a szellemi önvédelem hatékony eszközeivel látta el az ingadozókat. Azokat az apokaliptikus bizonyítékokat, amelyek félreérthetetlenül tanúsították: a török immár hatalma csúcsára ért talán a jeles humanista történész, Baranyai Decsi János foglalta össze legteljesebben két kis munkájában. A két mű voltaképpen egymás ikertestvére: ugyanazt a koncepciót fejt ki két eltérő megfogalmazásban. Az első „*változat*” verses formában, magyar nyelven íródott 1597-ben (feltehetőleg annak vége felé.) Ez a töredékesen fennmaradt históriás ének, amely „Török császárok krónikája” címen ismeretes, és amelynek szerzőségét a kutatás csak feltételesen szokta Baranyai Decsi Jánosnak tulajdonítani. A nemrégiben közzétett második „*változat*” egy latin nyelvű buzdító beszéd (Oratio...), amely 1598 elején készült, és a szerző nevét is tartalmazza, azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a két mű írója egy és ugyanaz a személy, azaz csakis Baranyai Decsi lehet.

A szerző szándékairól a prózai latin változat ad tájékoztatást: értesülve a törökök béketapogatásairól, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet a törökellenes háború folytatására kívánja buzdítani. A „*kettős mű*” alapgondolata az, hogy a törökkel egyezkedni vagy együttműködni nem szabad, mert az még a béke színe alatt is a keresztény vallás és civilizáció megsemmisítésére tör. Részletesen bizonyítja, hogy a török uralom közvetlenül veszélyezteti valamennyi társadalmi réteg fennmaradását, majd – az orációban – szent háborúra hív fel, amelyben „*vagy győznünk kell Krisztus vezérletével, vagy fel kell áldoznunk a hazáért vérünket s utolsó lehetünket*”. Ez a háború elkerülhetetlen, s ha az általa javasolt hadügyi reformokat végrehajtanák (s itt Magyari Istvánt megelőzve kifejti az ön-

erőre támaszkodásnak, a nemzeti hadsereg létrehozásának szükségességét), a siker sem maradna el.

A históriás ének nem ilyen harcias: Baranyai Decsi itt inkább a törökök terjeszkedését, „álnok” módszereit állítja előtérbe (valójában ennek illusztrálására szolgál a bevezető oszmán történet is), és egyúttal mély önkritikát gyakorol: hosszasan ecseteli a magyarság bűneit, az ország elhagyatottságát és a keresztény világ belső megosztottságát. Ugyanakkor mindkét változatban bőven és közel azonos módon tárgyalja azokat a tényeket (például az európai országok erejét jeleket, amelyek önbizalmat, reményt és bátorítást adhatnak, s amelyekből nyilvánvaló, hogy a török terjeszkedés végső határaihoz érkezett. Az erre utaló jelek többsége megegyezik a korabeli protestáns eszkatológia legfontosabb törökellenes érveivel. Baranyai Decsi felidézi a dániai négy birodalom lutheri értelmezését, a protestáns krónikások kedvelt példázatát a megnyesett, de gyökerében ép fáról, Ezékiel könyvét, ahol „világosan megígéri Isten Góg és Magóg pusztulását, akik sok tudós ítélete szerint maguk a törökök, s hogy ez a mostani időben fog bekövetkezni, azt az isteni János is világosan kinyilatkoztatja a Jelenések könyvében.” Ezenfelül hivatkozik Joachimus apátra, majd azokra a chiliasztikus hagyományokra visszamenő próféciákra, „amelyek Mohamed birodalmának pusztulásáról keringenek, mely keletkezésétől számítva nem tart tovább ezer évnél”, valamint arra a számos „bölcse” által hangoztatott nézetre, hogy „az ottománok nemzetsége már-már császárainak sorát kimerítve uralkodik, s amint hatalma I. Rudolf császár uralkodása idején keletkezett, kipusztulni ugyanúgy, egy másik Rudolf alatt fog.” Mindezek fényében érvénytelennek tartja Lactantius egyházatyja (240 körül – 320) és a ferences Hiltenius 15. század közepi jóvendöléseit a Kelet további uralmáról, s azt a következtetést vonja le, hogy:

Azért a pogányság akár mint dühösködjék,
Az Keresztényekre akár mint igyekezzék.
Soha teljességgel minket el nem veszthetnék.

Ám Baranyai Decsit leginkább mégis az töltötte el bizakodással, hogy – amint az orációban írta – „maguknak a barbároknak is van egy jóslatuk veres almáról (de rubeo porno) saját pusztulásukról és a keresztények győzelméről.” Ez azonban szerinte annyira közismert, hogy fölösleges elismertelni. Szerencsére a históriás ének írásakor még nem így gondolkodott, és abban teljes egészében közölte a „veres alma” legendáját. Különös, hogy ennek az állítólagos széltejében ismert próféciának ez az első magyarországi lejegyzése.

Avagy nem tudod-e Török jóvendölését,
Mellyel önnön maguk várjuk veszedelmüket,
Magok prófétájok beszélnek veszésüket.

Valamikor úgymond, Veres almát megvesszük,
 Mi Birodalmunknak ottan végét mi érzük,
 Ha az keresztények héven lesznek mi rajtunk.
 Hét esztendő múlva ha ők fel nem támadnak,
 Veres alma vételén ők fel nem búsulnak,
 Tizenkét esztendeig minékünk szolgálnak.
 Valamikor Török veres almát meg veszi,
 Menten Isten őtet az földről ott el veszi,
 Az mint magok jövőndő mondása jelenti.
 Mi legyen az veres alma senki nem tudja,
 Győr-e, Bécs-e, Róma, avagy az Colonia,
 Csak Isten és az idő ezt megmutatja.
 Valamikor ők az jövőndölést olvassák,
 Vének és gyermekek asszonynépek siratják,
 És jövőndő vesztüket mindnyájan óhajtják.

Első látásra nyilvánvaló, hogy Baranyai Decsi itt azt a legendát adta vissza, amit az európai közvélemény a magyarországi származású Georgievits Bertalan jóvoltából ismert meg néhány évtizeddel korábban. Georgievits törökországi raboskodása idején hallott az „aranyalmával” (törökül: kizil elma) kapcsolatos elképzelésről, és kiszabadulása után azonnal közzétette azt egy kis könyvecskében, amelyhez rövid magyarázatot is fűzött (1545). A számtalan kiadást megért török jóslat óriási népszerűsége tett szert, és sokak számára a remény legfőbb forrása lett, hiszen abban a törökök maguk jövőndölték meg a végső bukásukat. Georgievits szerint a prófécia szövege a következő: *„Császárunk eljön és elfoglalja a hitetlen fejedelem királyságát, elragadja a piros almát és saját uralma alá veti. Ha hét éven belül a keresztények nem rántanak kardot, tizenkét évig fog uralkodni; házat épít, szőlőt ültet, kerítést húz a kert körül, gyermeket nemz. Tizenkét év múltán (attól fogva, hogy birtokba vette a piros almát) kiugrik a keresztények kardja, amely menekülésre kényszeríti a törököt. Meg kell jegyezni, hogy ez a prófécia nem a Koránban olvasható, hanem más könyvekben, melyek nagy tekintélynek és tiszteletnek örvendenek. Náluk ugyanis megvan a mi összes prófétánk, meg sajátjuk is van sok.”*

Bár Baranyai Decsi a törökök „saját jövőndölését” kétségtelenül európai forrásból (nyilván Georgievits valamelyik kiadásából) merítette, annak lényegét a Magyarországon keringő szóbeszédemből is ismerhette. Erre utal a magyar verses változatban használt „veres alma” kifejezés, ami szó

szerinti fordítása a török kizil elmának, s amit a német birodalomban a keresztény apokaliptikus irodalom hatására sokszor „aranyalmának” fordítottak. De erre következtethetünk az 1592–98 közötti eseményekről írt históriájának egyik megjegyzéséből is, amely szerint a törökök Erdélyre is alkalmazták a kizil elma szimbólumot. Ezt az azonosítást sem török, sem európai forrásból nem ismerjük, tehát csak Magyarországon juthatott tudomására. Baranyai Decsi azon megjegyzése, hogy a „veres alma” hollétét senki sem tudja, ám mégis több konkrét kizil elmát megnevez ugyancsak török hatást mutat.

Az ének 281. versszakában a szerző leírja, hogy azért nem fedti fel a személyét, mert a helyzet nem engedi:

Nevét vers fejekben nem akará foglalni,
Mert nagyobb dolgokban akarta jelteni,
Mostani időben kellett így eltitkolni.

Több kutató szerint azért nem fedte fel nevét, mert a hatalmon Báthory-ellenes főurak lettek volna, így a mellette letett voksnak következményei lehettek volna. Olyan főúri csoportosulásról ugyanis, amelyik miatt egy fejedelempárti énekszerzőnek félnie kellett volna 1597-ben, forrásaink nem szólnak, az azonban kétségtelen, hogy a békepárti hangok egyre erősödtek. Az 1597-98-as évek fordulatos eseményei arra vetnek fényt, hogy a fejedelmi hatalomnak égetően szüksége volt a politikáját igazoló és azt a szélesebb közönséggel is elfogadtatni tudó művekre. Mind Baranyai Decsi Oratója, mind a Krónika ezeknek az elvárásoknak igyekezett eleget tenni úgy, hogy közben érzékenyen reagáltak az Erdélyben zajló eseményekre. E két mű érvkészletét nem az eseménytörténetből, hanem a háború miatt nagy népszerűségüket élő próféciaíkból meríti. Történet szemléletében szolgálja azt a wittenbergi fogantatású történetkonceptiót, amelynek alapjai a Dániel-féle négy birodalom, Góg és Magóg népeinek felbukkanása, akik a közelgő apokaliptikus előhírnökei.

A török, de általában a pogány birodalmak pusztulásával, a végítélet gondolatával párhuzamosan fogalmazódtak meg a középkorban egy keresztény szabadítóval kapcsolatos elképzelések is, aki egyesíti a megosztott kereszténységet, és csapatait Konstantinápoly ellen vezeti, majd elfoglalva azt, kitűzi a keresztet a Szentföldön, a Golgoták hegyén. A jóslatok és próféciaik abban mindig megegyeznek, hogy a világ végét előjel előzik meg. Ezek egyik vonulata a török császárok egymásra következő sorát, az Oszmán-ház genealógiáját az Antikrisztus földi megtestesülésének látja, amely tizennégy nemzedék után kihal, a Török Birodalom pedig összeomlik, mert a keresztények eltíporják. 1595 januárjában meghalt III. Murád, átadva helyét III. Mohamednek, aki az Oszmán-ház tizennegyedik uralkodójaként lépett trónra. A prófécia és a valóság véletlenszerű

egyezései különböző spekulációk kiindulási pontjai lettek, így természetes volt az is, hogy a keresztény szabadítóval kapcsolatos vonatkozások is felerősödtek.

Baranyai Decsi e munkája a Nyugat-Európában nagy publicitást kapó jóslatok, amelyek a Török Birodalom közeli végét jövendölték, közvetítette a törökkel már három éve folyamatos harcban álló erdélyi társadalom felé. Otthonosan mozog a tizenöt éves háború ideje alatt megjelenő és az európai „közvéleményt” tájékoztatni kívánó turcica irodalomban is.

A szerző a múltból kiindulva igen komoran látja a jövőt. Zsigmond császárt legyőzte a török, majd elfoglalta Konstantinápolyt. Várnánál elesett Ulászló, majd Hunyadi is vereséget szenvedett, bár Nándorfehérvárnál kiköszörülte a csorbát. Utóda, Mátyás király szüntelen háborúzott a csehek és a németek ellen, aminek egyedüli haszonélvezői a törökök voltak.

Mondhatnánk itt nem jót az jó Mátyás királyról,
Az keresztényekkel való sok hadairul,
Németnek elsőben országunk kötése-erül.

Addig veszekedék ő jól tött emberivel,
Addig veszekedék némettel és csehekkal,
Öregbedék az pogány ő versengésével.

II. (Dobzse) Ulászló, Zsigmond lengyel király és I. Miksa semmi másra nem voltak képesek, csak tanácskozásokra, miközben Szelim elfoglalta Egyiptomot. II. Lajos, akinek csak „*Lapdára, lakásra, táncra vala*” gondja elesett Mohácsnál, és vele bukott az ország. Ferdinánd és Szapolyai viszályának következménye, hogy elvesztették Budát, Károly császár is pusztán annyit ért el, hogy újabb török támadás zúdult az országra. Ezután kimarad, illetve nagyon töredékes formában következik több mint két tucat versszak, amelyeknek a végén Johannes Hiltenius jóslatát találjuk, aki 1516-ban megjövendölte mindazt, ami az ének elején elhangzott. Hilténus vezeti be a próféciaik sorát, amely után megint csak több tucat versszak hiányzik. A szerző a folytatásban előszámlálja a keresztény országokat, amelyek – ha összefognának – el tudnák pusztítani a törököt. Ezután a kicsi, kincses Erdély következik, és Magyarország, amely immár kétszáz éve tartja vissza a törököt. Majd hirtelen fordulattal a békére hajló magyarok következnek, akik nem okultak a sorscsapásokból, és inkább akarják a török frigyét, amelynek pusztulás és rabság lesz a vége, mivel bolondok, és a saját érdekeiket előbbre valóknak tartják az ország érdekeinél. A nemesség a jobbágyokat nyúzza, ami miatt Isten bünteti a magyarokat. A próféciaik mellett a másik markáns egyezés a töröknek való behódolás következményeinek ecsetelése. A lezárásban kéri Istent, hogy adjon bátorságot, jó fejedelmeket, szüntesse meg a viszálykodást, és szabadítsa meg az egész kereszténységet.

A szerző szerint a protestánsok az okai a széthúzásnak, amely most a töröknek kedvez, az unitáriusokat nevezi meg a bajok forrásának, miattuk megismétlődnek a múlt bűnei. Az orációt mint műfajt a turcica irodalom előszeretettel használja mondandója kifejtésére, Baranyai Decsi műve ugyanakkor nemcsak műfaját, hanem tartalmát illetően is alkalmi. A tudós szerző ebbe a hosszú szövegbe belezsúfolta a törökellenes háború akkortájt használt szinte teljes motívumkészletét az oszmán birodalom bukásáról szóló legnépszerűbb jóslatoktól kezdve a török megbízhatatlanságán és a keresztény államok összefogásra való képtelenségén keresztül a többnemzetiségű haderőig. És még belefért egy kis szociális kritika is. Emiatt a szöveg nehézkessé vált, mintha a szerző egy kicsit sokat akart volna markolni. E hátrányon túl azonban előnye, hogy afféle alapanyagként és mintaként szolgálhatott egyéb antiturcica tendenciájú művek, mint például a Török császárok krónikájának elkészítéséhez.

Wollner Pál

Petőfi Sándor Koltón

Koltó (Coltău), melynek neve Petőfi és Szendrey Júlia 1847-ben beteljesült boldogsága által vált ismertté a magyar irodalomtörténetben, és szintén emiatt lett kulturális zarándokhelyé a mai máramarosi szóróványvidéken. A falu a Lápos széles megnyíló völgyében terül el, ahol szelíden simulnak el az erős vonalakkal egymásra torlódó nagybányai hegyek. A fiatal pár hat hetet töltött itt édeskettes magányban, amely idő alatt a költő 28 verset írt, ezek közül a legismertebb a *Szeptember végén* című szerelmi elégia.

A települést 1405-ben említik először egy határjárási okiratban Kolcho néven. Koltói református templom, amely 1819-ben épült, 21 méter magas, három harangos kőtornya 1828-ban készült el. Itt tartotta keresztvíz alá Petőfi és Szendrey Júlia Sebestyén Katalint, az egyik koltói család kislányát.

A Teleki-kastélyt a XVIII. században gróf Teleki János építtette, és hozott létre majorságot körülötte. Az eredetileg barokk stílusú kastélyt 1821-ben restaurálták, majd 1845-től leghíresebb gazdája Teleki Sándor, a koltói „vad gróf” lett, kinek neve és regényes élete a történelem, irodalom és a zenetörténet berkeiben is közismert: Táncsics Mihály neveltje, Liszt Ferenc útítársa, Bem és Garibaldi legkedvesebb segédtsztje, Petőfi Sándor,

Teleki-kastély

Victor Hugo és a két Dumas jó barátja. Az épület a XX. század elején került kibővítésre, hogy tágasabb teret nyújtson Teleki János – a vadgróf helyben gazdálkodó fia – és öt gyermeke számára. Ebben az időben épült meg a kastély északnyugati oldalán egy tágas terasz, ahonnan a máramarosi bércekkal koszorúzott Lápos-völgy panorámájában gyönyörködhet a látogató.

A kastélyban 1960-ban Petőfi-emlékszoba nyílt, a kastélyt övező parkban pedig közel 350 éves mocsári ciprus mellett az elmúlt 30 évben közösségi összefogással négy szobor felállítására került sor. Petőfi–Szendrey páros szobra (Pogány Gábor Benő alkotása, 1998), valamint gr. Teleki Sándor (Dinyés László, 2009), Liszt Ferenc (Dinyés László, 2011) és Bem József tábornok (Deák Árpád, 2014) mellszobrai.

A legismertebb műalkotás a Petőfit és Szendrey Júliát ábrázoló egész alakos páros bronzszobor – világon egyedülálló –, melynek alkotója Pogány Gábor Benő szolnoki szobrászművész. Felavatására 1998. szeptember 6-án került sor.

Petőfi Sándor és Szendrey Júlia szobora

A kastélykertben a költő kultusza jegyében minden szeptemberben rendezik meg a Petőfi-napokat.

1847. augusztus 5-én jegyezte el egymást Szendrey Júlia és Petőfi Sándor. A menyasszony jeggyűrűje máig fennmaradt.

Ennek első évfordulóján született a következő vers:

Petőfi Sándor: Ma egy éve

Ma egy éve... ma egy éve...
Akkor lettél jegyesem,
Ma egy éve, hogy először
Csókoltál meg, kedvesem.
Édes volt a csók, amely ott
Ajkaidról rám esett,
De ki hinné, de ki hinné?
Csókod most még édesebb.
Száll az idő, mint a pille,
Melyet a szél ragad el,
Szemlátomást fogy az élet,
Szemlátomást hervad el.
Ám hervadjon, isten néki,
Érte nem is búsulok;
Nem vesz kárba, mit az élet
Fájáról lehullatok.
Ami elhal életembül,
Föltámad mint szerelem...
Oly mértékben nő szerelmem,
Amilyben fogy életem!

Pest, 1848. augusztus 5.

A Teleki család három évszázadon keresztül jelentős szerepet játszott az erdélyi és magyar közéletben, hiszen ebből a családból származik a marosvásárhelyi Teleki Tékát alapító Teleki Sámuel, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, Teleki József, az első magyar tannyelvű pesti leánynevelő intézetet létrehozó Teleki Blanka vagy Teleki Pál miniszterelnök.

Teleki Sándor 18 évi emigrációból hazatérve építtette fel a szomszédos „vörös kastélyt”, amely ma a falu általános iskolájának otthonául szolgál, és Petőfi Sándor nevét viseli.

A kertben elkerítve látható a híres somfa alatti kőasztal, amelyen Petőfi számos versét írta 1847-ben. Petőfi somfájának nevezik, eredetileg ez alatt temették el kívánsága szerint Teleki Sándort is. Később áthelyezték a református temetőbe Teleki Sándor és felesége sírját, fekete gránitból készült oszlop őrzi emléküket.

Teleki gróf

A gróf örökösei 1936-ig karbantartották a kastélyt, majd ezután a politikai viszonyok miatt kénytelenek voltak elhagyni a kastélyt és a falut is, valamint a román állam kényszerítése miatt mindent eladni; Teleki János (1868–1937) Szatmár vármegyei bizottsági tag, az utolsó tulajdonosa volt, és ezután Budapestre költözött el, ahol hamarosan elhunyt.

A második világháború után menekültek szállták meg, a megmaradt bútorokat a környékeliek hordták szét. Az államosítást követően restaurálás címén lebontották a kastély romantikus csigalépcsőjét és néhány falát, majd szórakozóhelyet létesítettek benne. Ezzel egy időben a termelőszövetkezet raktárként és irodaként használta. Később iskolává alakították.

2017–2020 között teljes körű felújításon esett át, immáron kulturális közösségi térként működik: falai közt helytörténeti kiállítás, Teleki Sándor és barátai kapcsolatát

bemutató tárlat látható. A Teleki családhoz hű kocsis Sebők Mihály ötlete volt, hogy a kastélyban múzeumot alakítsanak ki. A kastély fő látványossága a Teleki–Petőfi-kiállítás, amely a költő nászútjának és Szendrey Júliának is emléket állít. Ünnepeles megnyitójára 2023. október 20-án került sor.

Petőfi Koltón

1846–1847-ben – a „vad gróf” vendégeként – három alkalommal is megfordult a településen a kor híres költője, Petőfi Sándor. Ezek közül a „látogatások” közül a legemlékezetesebb az 1847. szeptember 9. – október 19. közötti időszak, amikor az ifjú író hitvesével, Szendrey Júliával, itt töl-

tötte a mézesheteket. Teleki Sándor, Petőfi egyetlen arisztokrata barátja így idézte föl visszaemlékezéseiben megismerkedésük anekdotikus körülményeit, amelyre 1846. szeptember 8-án került sor a nagykárolyi Szarvas vendéglőben.

„Első szava, melyet hozzám intézett, ez volt:

– Ön az első eleven gróf, akivel beszélek.

– Hát döglöttel beszéltél-e? – kérdém némi savanyúsággal.

– Az magam is voltam komédiás koromban.

– Na czimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan vad gróf vagyok.

Rám nézett; szemeiből láttam, hogy ezt a feleletet nem várta; kezét nyújtott s a jég meg volt törve.

Asztalunkhoz ült s hosszasan quaterkáztunk együtt.”

Petőfi első koltói látogatásáról így emlékezik:

„Vidékünk szépsége meglepte. Kertemből a kilátás olyan, hogy continentalis vidéken ritkítja páriját. Házam egy kis lejtős magaslaton áll; az előtéren éjszak felé sima nagy térség, zöld rétekekkel és tölgyfa-csoportozatokkal, a térséget a Lápos vize kígyózza végig, s egy magaslatról egész futása látható, mint ő mondá a kanyargó Szamosról: »mint egy odafagyott villám.«

A másod téren, a Láposon túl, lankás dombok szilvafákkal beültetve, felettök egy fensik, óriás tölgyerdőkkel; tiszta időben tizenhatsz falunak fehér tornya látszik, s minden falu kertjei fákkal úgy beültetve, mintha erdők közepén állanának; harangjaik hangja elhalattszik hozzánk a völgybe s szép időben a nagy-bányai harang is idáig zúg.

A háttérben, amphitheatralis kanyarulatban, a Kárpátok heglánczolata, Ugocsa-megye két nagy mamelonjától föl keletre (...) éjszokról Mármarosba nézve, a Tisza folyását, e magyar Nílust, mely gazdagit és rombol, áldást és végpusztulást áraszt. (...)

De végre is, mit nyavalygom én a leírásával, mikor megírta ő, a költő: »...ide jöttünk Koltóra. Ez egy kis falu, Kővár vidékén, a Lápos-völgyben, Nagy-Bányától egy órányira, délre. A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet.«

Sándor gróf a költő hathetes nászútjának idejére átengedte az ifjú párnak kastélyát – szinte az egész személyzetet elküldte, hogy „ne lássa senki boldogságom”.

A nevezetes mézeshetek előzményeiről így emlékezik Teleki:

„Szokatlan komolyságáról mindjárt észrevettem, hogy valami nyomja a szívét.

Vacsora után félre hív s azt mondja:

– Beszédem van veled négy szemközt.

Bevezettem a szomszéd szobába.

– Mondjad, mi kell?

– Druszám, nagy kérésem van hozzád.

– Ki vele, állunk elébe.

– Szeretném a mézes heteket nálad, Koltón tölteni.

– Hát ki mondja, hogy ne töltsd?

– De ez nem elég.

– Nos, hát folytasd.

– Eredj el te is hazulról, egyedül akarok lenni; ne lássa senki boldogságomat.

– Lehet; úgy is szülőimhez szándékszom menni, nagy örömet szerzesz nekik, hogy elküldesz. Mikor menjek?

– Majd megírom a napját; de hát még ez sem elég.

– Na!

– Küldj el mindenkit a háztól.

– Az istállókból is?

– Nem, csak a háztól.

– Szívesen; a szakács marad a feleségével, mert asszony nélkül nem hagyom nődet, s ennetek is csak kell, mert turbékolásból nem éltek meg.

– Köszönöm!

Pár nap alatt üres volt a koltói ház, csak a szakács és szakácsnő várták a Petőfi-párt.”

Somfa és kőasztal

Az öreg somfa, mely alatt Petőfi versei nagy részét írta, s mely alá 1892-ben gróf Teleki Sándort végakarátának megfelelően eltemették, 1997-ben kidőlt. Helyén a gyökeréről nőtt hajtása áll. A zárandokhely mai arculata Marosán Zoltán építésszámológép tervezésének és anyagi támogatásának köszönhető. A kovácsolt vasból készült kerítés Győri Csaba nagybányai képzőművész adománya, melyet 2011-ben készített.

Petőfi és Szendrey Júlia kapcsolata

1846. szeptember 8-án megyebálon vesz részt. Itt ismerkedik meg Teleki Sándor gróffal. Ez az egyetlen főnemes, akivel barátságot köt. Itt találkozik szembe a jószágigazgató lányával, Szendrey Júliával. Köszönnek egymásnak. Másnap Petőfi lángol. Meg van győződve róla, hogy megtalálta az igazit! Ennek tudatában egy hónappal később leánykérőbe megy.

Szendrey Júlia 17 éves volt, amikor megismerkedtek, pontosan egy évvel később már a felesége lett, újabb egy év múlva édesanya, majd 21 évesen már özvegy. Igen, csak néhány közös év jutott nekik, de azok végtelenül igazak voltak. Egy olyan szerelem, amiről ma sokan csak álmodnak.

„A köztudatban az rögzült, hogy a nagykárolyi megyebálon találkoztak először. Ez így is van, de már néhány órával korábban megpillantották egymást. A szállásuk szinte egymással szemben volt: Petőfié a Szarvas fogadóban, Szendrey Júliáé pedig a Téreyházban. Petőfi nagyon pontosan rögzítette

az Úti leveleiben annak a pillanatnak az emlékét, amikor először meglátta a kertben tartózkodó szerelmét, verset is írt azokról az akácfákról, melyek alatt Szendrey Júlia sétált. Nagyon érdekes, hogy két ennyire más társadalmi háttérrel rendelkező ember, ennyire egymásra tudott találni, ez akkoriban ritkaságnak számított” – mondta Gyimesi Emese történész, Szendrey Júlia-kutató. Szinte egy „Rómeó és Júlia”-történet az övék

A heves udvarlás első hetei után egy távkapcsolat alakult ki közöttük, sőt még igaziból az sem, mert nem levelezhettek, és ez idő alatt sok félreértés történt, amit később tisztázni kellett.

„A kapcsolatuk nem indult zökkenőmentesen, mert nemcsak a fizikai távolság nehezítette meg a dolgukat, hanem számos rosszindulatú pletyka és félreértés is beárnyékolta a kezdeti időszakot. Ráadásul Szendrey Júlia édesapja a lányát Uray Endre szolgabírónak szánta, és megrémítette az a gondolat, hogy Júlia egy szegény költő felesége akar lenni. Végül Szendrey Ignác – Júlia apja – belátta, hogy a fiatalokat semmi sem választhatja el egymástól, beadta a derekát, és áldását adta a házasságra, így pont egy évvel a megismerkedésük után össze is házasodhattak” – mesélte a történelmi tényeket Gyimesi Emese, aki szerint Szendrey Júlia családjának hagyatéka nemcsak irodalomtörténeti szempontból érdekes, hanem várostörténeti, nő-történeti, családtörténeti megközelítésből is.

Petőfi Sándor és Szendrey Júlia

Szendrey Júlia és Petőfi ruhája

Hosszú nászút után rövid házasság

„A koltói nászút után (egy rövid kolozsvári és nagyszalontai kitérővel) Pest-Budára költöztek, ahol kezdetben Jókai Mórral béreltek egy közös lakást a Dohány utcában. Ez a ház ma már nem áll, emléktábla sem jelöli az egykori helyét, pedig fontos megemlékezni arról, hogy hol is töltötték az első, boldog hónapokat. Bár többször költöztek, az utolsó lakásuk szintén a közelben volt a Kerepesi (ma Rákóczi) úton, az egykori Marczibányi-házban” – tette hozzá Gyimesi Emese.

A pár egyetlen közös gyermeke, Petőfi Zoltán 1848. december 15-én született meg, így mindössze hét hónapos volt, amikor édesapja nyomtalanul eltűnt. A házaspár 1849. július 21-én, Tordán találkozott utoljára, mielőtt a költő július 31-én minden valószínűség szerint elesett a segesvári csatában.

A sírig tartó szerelem

Szendrey Júlia ezt követően megszállottan kereste férjét Erdélyben, de hiába...

„Bár a kulturális emlékezetben főként a szerelmük szenvedélyessége maradt meg, fontos hangsúlyozni azt is, hogy a házasságuk alapját mégis a megértelt, mély érzések jelentették. Bár a társadalmi háttérüket, szocializációjukat tekintve nagyon mások voltak, nyitottak voltak egymás világvépeire és ízlésére, ezáltal nagy hatást gyakoroltak a másik fél írásaira, gondolkodásmódjára is” – mondta a Szendrey Júlia-kutató.

Júlia 39 évesen méhnyakrákban hunyt el. Bár Petőfi halála után arra kényszerült, hogy újra férjhez menjen, a költő iránti szerelme sosem szűnt meg.

Szendrey Júlia 1848 márciusában lett állapotos. Március 15-én ő varrta és tűzte Petőfi Sándor mellére a később ismertté vált kokárda első példányát (ezt a párizsi trikolor mintájára készítette). Petőfi naplójában olvasható, hogy felesége ezen a napon piros-fehér-zöld főkötőt varrt magának, miközben ő a *Nemzeti dal*t írta. Állapotossága miatt azonban később nehezen viselte az egyedüllétet.

Később új házasságában négy gyermeke született: Attila, Árpád, Viola és Ilona. A Petőfivel kötött házasságából született Zoltánnal is törődött, bár a fiú eléggé megbízhatatlannak és bárminemű iskola elvégzésére alkalmatlannak bizonyult a magatartása miatt. A garabonciás fiú vándorszínesznek állt, verseket írt (ezeket aztán korai halála után Déri Gyula jelentette meg).

Temetéséről atyja, a 68 éves Szendrey Ignác gondoskodott, eredeti sírján leánykori neve szerepelt. Jelenleg közös koporsóban nyugszik Zoltán fiával a Kerepesi úti temetőben, egy sírban nyugszik első férje szüleivel és Petőfi Istvánnal, Sándor öccsével. A Kerepesi temetőben sírjára – annak ellenére, hogy Horvát Árpád feleségeként halt meg – ez áll felvéve: *Petőfi Sándorné, Szendrey Júlia, élt 39 évet. Júlia édesapja csaknem 95 évesen hunyt el.*

Petőfi és szerelmei

A költő sem panaszkodhatott, elvégre minden rendű és rangú fehérenép képes volt megdobogtatni a szívét; Koltón például egy cigánylány, Pila Anikó. Amolyan kóborgó cselédféle volt ez a nő a kastélynál, aki esténként besurrant a vendéghez. Hamar felparázsló, szénfekete szemei megigéztek bárkit, szépséges lába, őzikekönnyű járása azonnal ingergazdag környezetet teremtett. Amikor a poéta elkérte a kastélyt a Szendrey Júliával eltöltendő mézeshetek idejére, kikötötte, hogy a cigánylánynak onnan távoznia kell, hiszen kínos helyzetbe keveredhetett volna ifjú férjként az új asszony előtt.

Hanem Pila Anikó története folytatódott: a megtört asszony minden évben elzarándokolt Fehéregyházára, oda, ahová Petőfi sírját gondolták abban az időben a helybéliek. Mindig vitt virágot a költőnek, annak halála napján.

Petőfi élete végéig szerelmes verseket írt, két értékrend vezérelte. Egy közéleti: a szabadság és egy magánéleti: a szerelem.

11 lányról számoltak be, akik Petőfi életében szerepet játszottak. Egy kivételtől eltekintve mindegyik szőke és kék szemű volt. Tehát ez volt a nőideálja, kivéve azt, aki az igazi nagy szerelme lett, Szendrey Júlia.

Ma is az emberiségnek ugyanaz a kérdése, mint az ő korában: rabok legyünk, vagy szabadok? Ha a szerelemről van szó, akkor egy kicsit a szabadságról is beszélünk.

Hittig Amália Sárszentlőrincről az első gyerekszerelm. Később véletlenül összefutnak, s akkorra a lány gyönyörű nővé lesz. Ekkor írja *Gyermekkori barátémhoz* c. versét.

Tizennégy és fél évesen Aszódon egy fiatal színésznő, László Borcsa dobogtatja meg a szívét. Azt hiszi, hogy ez szerelem. Meg akarja szöktetni.

A nagy érzés csak szabadsággal együtt lehet igazi, de azért be kívánja tartani a törvényt. A nő szolidan visszautasítja, ez nem egészen így működik, ahogy a költő képzeletében.

Aszódon az evangélikus lelkész tizenöt éves lánya, Cancriny Emília búvóli el valamikor 1836-ban, vagy egy évre rá. Több verset is ír hozzá, de ezek elvesztek, jobb esetben lappanganak.

1839-ben Ostfjasszonyfán egy földbirtokos tizenhat éves leánya, Csáfordi Tóth Róza babonázza meg. Álnéven verseket ír hozzá.

Következő szerelme Hivatal Anikó színésznő, akihez Vörösmarty Mihály is írt verset.

Dunavecsén a teltkarcsú Nagy Zsuzsikán akad meg a szeme. Öt verset is ír hozzá arról, hogy milyen jó lesz, ha összeházasodnak.

Csapó Etelke – Balogh Sándor sógornője – a költő házigazdája, Vachott Sándor tizennégy és fél éves rokona. Baloghéknál ismerkedik meg vele. 21 évesen ír hozzá egy szilveszteri verset. Megkéri a kezét, de a lány két és fél év múlva meghal. Majdnem beleőrül ebbe. Versciklusa 34 szerelmes versből áll. Ezek a lány halála után születnek.

Gödöllőn a gazdag és szép Mednyánszky Berta felkorbácsolja Petőfi érzelmeit. 39 verset ír hozzá. Berta igent mond, édesapja fogadja, megkéri tőle a kezét. Az apa közli vele, Berta nem szereti, látni sem akarja, elutasítja. Hazamegy. 66 vers születik ekkor, depressziós, szokatlan, nem kötött formájú költemények ezek.

Petőfi szerelmei nem olyanok voltak, mint általában. Szerelmes volt, nem a lányokba, hanem a szerelembe. Az érzés kellett neki – állapítja meg Illyés Gyula.

Pedig a költő nagyra becsülte a szabadságot, hiszen azt írta: „Szabadság, szerelem! E kettő kell nekem.” Mégis a szabadságot alárendelte a szerelemnek!

A szerelemről nem lehet nála többet mondani. Ezért Petőfi nem avul el soha!

Forrás: <https://www.ekevandortabor.ro/tura/21-kolto-kovarhosszufalubuszos-tura-honismereti-tura>, Wikipédia: Teleki-kastély (Koltó), <https://felvidek.ma/2022/07/petofi-tizenegy-szerelme>, helyi idegenvezetők

Donáczi Ilona gyermekversei

EGY PÓK SIRALMAI

Fáj a lábam, szólt a pók,

Eltalált a porszívó.

Ágy sarkánál épp pihentem,

Szúnyog lábát csipegettem,

Megzavarva reggelimet

E hatalmas jövevény,

Zúgó szörnyként jött felém,

S jajj, üldözötté váltam én.

Ijedten futottam felfelé,

Mielőtt megtalál a szörnyű vég.

De jajj, némelyest utolért,

s hátsó lábam csupa kék.

Úgy sajog, hogy sántítok,

Vadászni így hogy fogok?

Kárát látja e ház ura,

Hogy így megnyomorított,

Én biz eztán legyet sem fogok.

Hálómért aggódom még,

Mit egész éjjel fontam én,

E hangos gépezet abban is kárt
tehet,

S még tönkreteszi lakhelyem.

Nem becsüli munkám,

Mit végzek szüntelen.

Hát lepjék el a legyek!

ESŐBEN

Esik eső kipp-kopp,
Szedd a lábad hipp-hopp,
Gyerünk, futás egy-kettőre,
Nem megyünk ma hegytetőre.

Amikor majd felkelünk,
Szép lesz a mi reggelünk,
Napsütés és madárdal
Ébreszt minket varázssal.

Futunk haza szaporán,
Ágyba bújunk ma korán.
Meseország mámorát,
Álommanó hinti rád.

Vár a finom reggelicske,
Ropogós a kifli csücske,
Hozzá meleg kakaó,
Kortyolgatni nagyon jó.

MACSKA-BAJ

Volt nekem egy kiscicám,
Ott aludt az ágy sarkán.

Olykor kezemen hagyott nyomot
A harcias macskakarom.

Ha éhes volt, nyávogott,
Egeret sosem fogott.

Fényes tiszta kőlapon,
Gyakran láttam lábnyomot.

Össze-vissza kóricált,
Haza olykor nem talált.

Tálkájából a friss tej,
Kiborult, ha lefetyelt.

Ha ő akarta, simogattam,
Ha én akartam, alig hagyta,

Mégis, milyen érdekes,
ő volt nekem a legkedvesebb.

TÉLI ÖRÖMÖK

Ó, a tél de csodás,
Hófehér az egész táj,

Hógolyó, ha feléd száll,
Ugorj félre szaporán!

Bunkóczi András verse

ŐSZ

A fákat levetkőztette az őszi szél.
A nyárfák már kopaszon álltak, szégyenkezve,
a lenyugvó nap színében elpirulva.
A fűzfák hiába hajoltak a patak fölé,
nem látták vissza a vízben az arcukat,
csak a hajukat fonta koszorúba a szél.
Az akácok fakéreg ruhájukban, tüskére
szúrt pillangóval nézték az erdőt,
lemeztelenítve, dideregve, álmosan.

A fákat levetkőztette az őszi szél
A bokrok közé beült a sötétség,
apró neszek közt matatott,
majd a lehullott falevelekre írt
szavakat:
„Nyár, meleg, fiatalság, szerelem!”
Elengedte őket kavargva, táncolva.

A fákat levetkőztette az őszi szél,
a sodródó levelekről lepergett a nyár emléke,
beleragadt a szántott föld halmaiba,
vergődtek, míg az emlékek köddé váltak.

Este lett. Fák közé bújt a szél, és elcsendesedett.

Horányi György versei

MÚLTIDÉZŐ

Ha bomlik a múlt,
darabokra törnek az emlékek,
miként a szél borzolta hullám,
ha elcsitul,
a semmiben tűnnek el.

Ha ilyen gyorsan múlnak az évek,
s már távolba tűnik el
múltam és ifjúságom,
nem rettegek, nem félek,
jönnek újak, szépek,
és a lenyugvó nap fényében
felragyognak az értékek.

Ha csak a mának élek,
mit ér a szó, mit ér az ének?
Az én dalom a jövőnek zeng,
zeng a szeretetnek,
és a békének énekelek.

2024. 07. 14.

HA LÁTOM

Ha látom a Duna
szélcsendes simaságát,
hordózöld őserdő,
vízben tükröződő,
ég felé feszengő
szerelmes vágyát,
a homokos partjain
vízre hajló bokrok
mohó szomjúságát,
újra hallom a víz
sodrásának surranását
a kavicsos fövényen,
és érzem a talpamat égető homok
irgalmat nem ismerő forróságát.

2024. 07. 14.

ÉLŐ EMLÉKEK

Még most is érzem hajadnak
tavaszi illatát.

Még most is látom
a nap fürdette Dunát,
ahogy játszadoznak
a habokon a fények.

Még most is érzem lent a parton
kezed szorításának akaratát.

Még most is érzem
az elfolyt évek zuhatagát,
mely csiszolja, fényesíti
emlékeim sokaságát.

Még most is látom
a Duna sodrából
ki nem szabaduló,
örök időkre gördülő,
egymást is csiszoló
hordalékköveket,
ahogy a mélyből felém üzennek.

EGY EMLÉK

Emlékszem,
szomorú tekintettel néztem,
hogyan rombolta le vadul
az épített homokváram tornyait
a négyórás személyhajó hulláma
nem várt erővel, irgalmatlanul,
pedig akkor és ott én voltam
a mesebeli királyfi,
aki majd egy szebb, jobb országot
épít magának a szemközti parton,
és arannyal borítja be annak házait
és égre nyúló ékes tornyait.

2024. 07. 14.

EGY MELEG NYÁRI NAP

A nyár melege sem izzaszt,
de ha hűsítőn jön szél,
azt megköszönöm,
öleljen bátran, ne féljen,
csak öleljen, csak öleljen.

Ha jön a zápor, és hideget hoz,
nem érzem, nem félek,
ha bőrömig ázom,
majd ha fázom,
felmelegít tekinteted.

Ha jön az alkony,
a dolgos napnak vége,
a lenyugvó napból
árad a béke csendje.

Ha az átrostált gondolat,
és a megmaradt indulat
is megnyugszik,
csodára vár az álom.

Magára festi leplét az este,
és árnyak lepik el a bokrokat,
a túlparti fák lombjai alatt
megnyugodnak a félős madarak.

2024. 07. 15.

NYÁRI HŐSÉGBEN

A nyári hőségben rózsáim lankadoznak,
hullajtják szirmaikat,
és csak a csupasz ágaik ágaskodnak árván.
Illatuk is elszállt, minként egy boldog pillanat.
De jön majd új hajtás, mely bimbót fakaszt,
és új reményt ad az új illatoknak,
és szebbé teszi a holnapot.

Itt ülök távol a világ zajától,
lelkeket nyomorító gyilkos indulatától.
És nézem a Duna szemközti part homokjába
kapaszkodó, egymáshoz simuló,
egymást óvó fák sokaságát,
és érzem a vízen játszadozó hullámok békeességét,
mely életem reménye, vágya,
melyen át Isten szelíd szava tör át.
És ahogyan a túlparti fák egymást védve állnak,
így kellene nekünk is egymásért kiállni,
és kiáltani Isten szelíd szavát,
hogy csak a szeretet győzhet!

Takácsné Tóth Márta versei

Apeva versek

(5 soros, 1-2-3-4-5 szótaggal, magyar találmány)

VÁLOGATÁS AZ 50. ÉVFORDULÓNKRA

Még
vaksin
keresem
emberek közt
eltévelyedve.

Csak
nézel,
és nem látsz?
Kapaszkodjál
hívó hangomba!

Paks, 2023. 03. 05.

Nem
éltem!
Léteztem
addig, amíg
végre rám talált.

Budapest, 2023. 06. 30.

Az
élet
hoz szépet,
hozhat rosszat...
Együtt tán jobbat!

MÁR
veled
ébredek
ötven éve,
megszoktuk egymást,
DE
most is
vágyódom
becézgető
ölelésedre.

Paks, 2024. 04. 23.

EREDETI ÖTLET

Élt egyszer egy furfangos,
mihaszna festő,
Kissé galád ötlete támadt...
Elképesztő!

Kitalálta, hogy minden képen,
– Mint nevetséget kiváltó makákó –
Majom legyen látható
Mindenképpen.

Eleinte élvezte klasszikus stílusát,
Aztán úgy döntött, hogy vált.
Talányos képeket kreált,
Miközben modernizált.

Ebadta festője!
Mít ki nem talált?
Műveibe nyakra-főre
tükröcskéket applikált.

Híresek lettek a képek,
Imádta őket közel s távol
kurátor, operátor, moderátor,
temérdek.

Sok szerzet jött megcsodálni,
Sznob, utánzó kulturmajmok...
Nem látják a lényegét:
Nézik saját képüket!

Paks felé a buszon, 2024. 07. 18.

Megadott szavak: Moderátor, modernizált, mihaszna, mindenképpen

GÖMBÖLYŰSÉG

Te csak cukkolsz! Kövér vagyok?
Itt-ott kidudorodom,
Kerek, gömbölyded formám
A barokk imádná nagyon!

Jól megtermett farom, mellem,
Rajtam nem lóg a ruha,
Mert soha sem diétázom,
Nem hat a fogyókúra.

Lásd, a csontom vastag, nehéz,
Így a mérleg sokat mutat,
Valahová fel kell raknom
Kidolgozott izmaimat.

Szép zsírpárnát rakok alá,
Így a csontom sose zörög.
Csipegetek kacsát, libát,
Aztán jöhet egy kis csülök.

Vajon ki jön felém, szembe?
Közelítek egy tükörhöz...
Mától zöldséget is eszem
Zsenge, bőrös malacsülthöz!

Paks, 2024. 08. 05.

ÁLLJ MEG!

Állj meg lehunyt szemmel.
Élvezd az élet illatát,
Hallgasd a természet szavát,
s megérted Isten óhaját:
Vigyázz rá, tönkre ne tedd!
Része vagy, ne feledd!

Paks, 2024. 07. 01.

ÁLLATÉLET I.

DARÁZSBLAMÁZS

Popóját műtteti a darázs,
Hogy nagyobb legyen a fara,
Karcsúbbnak látsszék a dereka.
Így lett a műtéttel mű tatja,
S a legdarázsabb derék!

Na ne, kész csoda! Nini!
Csúfolódik a nünü-ke:
Nem is szállt fel azóta,
Csak illeg-billeg vele.
Túlsúlyos lett a fene-ke!

Paks, 2024. 07. 04.

ÁLLATÉLET II.

A VÁLASZTÁS

Ember legyek ismét? De nagy a tét!
Sokáig nem maradhatok tétlen.
Most már tudom, milyen a békalét:
Sok kövér légy mellett nem maradsz étlen.

Nyirkos bőröm eleinte zavart,
De kellemes-húsen tart a nap hevén,
A békanyálás tóban vihart kavart
Szerenádomban egy vízitök levelén.

Varangy úr rusnya képe hosszúra nyúlt,
A legszebb gülüszem rám sugárzott,
S duettünk megtörte a poshadt nihilt.

Elátkozott lelkem szerelemre gyúlt,
Boldogságomhoz semmi sem hiányzott.
Rég zárt ajtó helyett egy másik kinyílt.

Paks, 2024. 07. 15.

KEDVES TÁJAKON I.

ZALA-VIDÉK

Folyóparton zöld nádas,
Zsombékos, vizes rét,
A szabadság ígérete.
Gyerekkorom kedvenc helye
A zalai lápvidék.

Ha meleg volt, megfürödtünk,
Barna rákot fogtunk,
De ha angolna akadt,
A nagynénénk pörölt velünk:
„Nem főzök kígyóhalat”!

Nagybátyánkkal erdőt jártunk,
Gombára vadásztunk.
Nem siettünk vele soha.
Ahová botjával bökött,
Ott termett a galambica.

Mostanság Tolnában élek,
Zöldellő dombok között.
Mégis, a szőlőhegy fölött
Pogányvár áll a felhőben.
Zala ide költözött.

Paks, 2024. 05. 19.

KEDVES TÁJAKON II.

ÜRGE-MEZŐ

Izzik a puszta. Sárga és barna,
Pár csepp zöld,
Ég felé nyúló, csontkarú fa,
Síró föld.

Tavasszal újra éled a puszta,
Minden zöld.
Reszket a pocok, mert fenn a fán
Az ölyv költ.

Paks, 2024. 05. 19.

Takácsné Tóth Márta
festménye

KEDVES TÁJAKON III.

HAJNAL A DUNÁN

Jegenyefák hegyén oszlik a homály,
minden mást beborít a puha bársony,
Imsósnál békésen alszik a lapály,
Az élet hajnalban festetlen vászon.

Minden új nap új kép, új feladvány.
Hallgatom az ébredés halk nesztét:
egy korai madár csippant, s lassacskán
kinyitja a Nap még vöröslő szemét.

Álomvilágodból ébredni muszáj,
hogy meglásd a valót, és tetté váljon
a jobbító szándék és gondolat.

Ne hagyj, hogy bénítson sok ósdi szabály,
alkalmad elillan, soká ne várjon!
Új nap ez, mely új esélyt bontogat.

Paks felé a buszon, 2024. 07. 05.

„Egy csipetnyi napsugár” c. antológiában 3 verse olvasható.

A képen nővérenek dedikál az Ünnepi Könyvhéten Budapesten

Beregnyi Miklós

Egy emlékkönyv születése

Az elmúlt nyáron volt negyven éve (1983. augusztus 31-én), hogy Wigner Jenő Nobel-díjas fizikus a Paksi Atomerőműbe látogatott a nevét viselő szocialista brigád meghívására. A látogatás jelentősége túlnőtt a brigádtalálkozón, óriási várakozás előzte meg, hiszen addig még nem látogatott az erőműbe ilyen világhírű fizikus. Abban az időben az 1. blokk már üzemelt, amelyet elég részletesen bemutattak a vállalat szakemberei.

A látogatás fotói, majd később a Mester Sándor brigádvezető és Wigner Jenő közötti levelezések egy része az Atomenergetikai Múzeum gyűjteményébe került. A múzeumi állandó kiállítás becses darabjai közé tartoznak a már említett fotók és levelek, kiegészítve a múzeum által tudatosan gyűjtött Wigner-relikviákkal, amelyek szépen szaporodtak az alábbiakban leírtak szerint.

Wigner Jenő és Mester Sándor, Paks, 1983. 08. 31.

A Wigner brigád, Paks, 1983. 08. 31.

Hamvas István vezérigazgató telefonon keresett, és elmondta: 2017. január 19-én fogadni fogja Mihály Katalint, aki Wigner Jenő magyarországi emlékeit kutatja. Szeretné meglátogatni az Atomenergetikai Múzeumot, és szeretne olyan személyekkel találkozni, akik jelen voltak a Nobel-díjas fizikus 1983. augusztus 31-i paksi látogatásakor. Hamvas úr arra kért, vegyék részt a megbeszélésen, közben próbálják felkutatni valakit a volt Wigner brigád tagjai közül, akiket szintén meghív erre a megbeszélésre.

A Wigner brigád vezetője Mester Sándor volt, akivel megvolt a kapcsolatam, ám Miskolcon lakott, ezért csak a további segítségét ajánlotta fel.

A fentebb jelzett időpontban fogadtam Mihály Katalint és dr. Simonyi Ernő Károlyt, és

felvezettem őket a vezérigazgatói tárgyalóba, ahol már ott volt Pónya József nyugállományú vezérigazgató és dr. Kovács Antal kommunikációs igazgató. Mihály Katalin elmondta jövedele célját, miszerint a Magyar Tudományos Akadémia emlékülést szervez Wigner Jenő születésének 115. évfordulója alkalmából, és emlékkönyv kiadása is szerepel a programban.

Dr. Mihály Katalin és dr. Simonyi Ernő Károly

Az emlékülés programjában szerepet kapnának a Nobel-díjas fizikussal közvetlen kapcsolatba került személyek: Mester Sándor, Pónya József, Kovács Balázs, dr. Vámos Gábor, továbbá Enyedi Bernadett múzeumvezető.

A megbeszélés után a vendégeket elkísértem az Atomenergetikai Múzeumba, és pontosítottuk a tennivalókat. Mihály Katalin ekkor ajándékozta a múzeumnak azon levelek digitális változatát, amelyek közte és Wigner Jenő közötti kapcsolat során íródtak. Továbbá 200 digitális fotó is kapott a múzeum, amelyek Wigner Jenő magyarországi látogatásai (1976, 1983, 1987) alkalmával készültek.

A múzeumi megbeszélést követően tájékoztattam a már említett azon személyeket, akik Wigner Jenőt kalauzolták az atomerőműben, hogy írják le személyes emléküket a találkozóról. Ezt követően többször találkoztam Mihály Katalinnal, aki rendszeresen hívott telefonon, és beszámolt a program pillanatnyi helyzetéről. Nagy nehézséget jelentett a nyomdaköltségek megszerzése, bár kezdetben sok-sok ígéretet kapott, ám amikor az átutalás került szóba, sok minden bizonytalanná vált. Nem volt könnyű megszervezni, hogy ki legyen a könyv kiadója. Katika sokat panaszkodott a sokszor reménytelennek tűnő programhoz való hozzáállásról, a most nem érek rá, most külföldön vagyok mentalitásról. (Többen úgy álltak hozzá, hogy mások is hozzáférjenek). Katika a 90 éve

Hazalátogatott Wigner Jenő

Egy emlékkönyv születése

ellenére fáradhatatlan volt, példát mutatott a sok szakembernek, kutatónak, majd nagyon örült a sikeres emlékülésnek – 2017. november 17 – és a könyv megjelenésének. Az emlékkönyvben 42 szerző munkája olvasható, oktatók, kutatók, nukleáris szakemberek és intézményvezetők vállalkoztak Wigner Jenő szakmai munkásságának és egyéniségének bemutatására.

A Paksi Atomerőmű részéről az alábbi személyek írásait olvashatjuk: Cserháti András, Enyedi Bernadett, Kováts Balázs, Lenkei István, Mester Sándor, Pekárik Géza, Pónya József, Vámos Gábor.

(Hazalátogatott Wigner Jenő. Szerkesztők: Mihály Katalin Anna, Lévai Péter, Kormos István, Kármán Tamás. Budapest, 2021. Eötvös Loránd Fizikai Társulat, 407 oldal)

Végül emlékezzünk meg a fáradhatatlan szervezőről: Dr. Mihály Katalin Anna (1929–2022) villamosmérnök, a fizikai tudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagja. Foglalkozott atomfizikával, reaktorfizikával, tudomány-szervezéssel. Ő írt először átfogóbb élet-

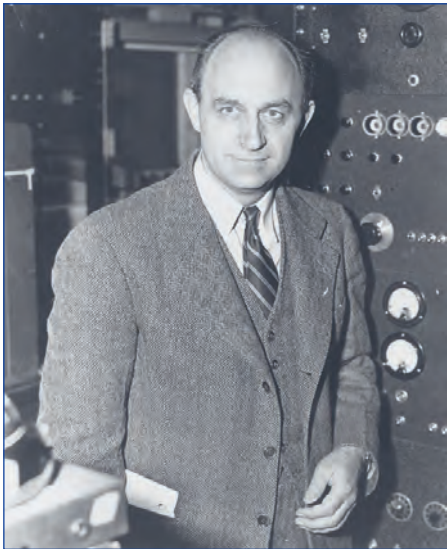
rajzott Wigner Jenő Nobel-díjas fizikusról: „A Fasori gimnáziumtól a Nobel-díjig” címmel, amely írás az Élet és Irodalomban jelent meg 1963. december 21-én, az 51. szám 7. oldalán. Ez a tanulmány változatlan formában jelent meg a Magyarok Világszövetsége kiadásában megjelent Magyar Hírek Kincses Kalendárium – 1965 című kiadványban.

Paks, 2024. 07. 07.

Sipos László József

80 éves Enrico Fermi és Szilárd Leó atomreaktor-szabadalma

1944. december 19-én Enrico Fermi (1901–1954) olasz és Szilárd Leó (1898–1964) magyar fizikus közös szabadalmat nyújtott be az Amerikai Egyesült Államok Szabadalmi Hivatalában az általuk kifejlesztett atomreaktorra, melyet az 1955. május 18-ai keltezésű elfogadás után, az

Enrico Fermi

Szilárd Leó

USA kormány jelképesen egy dollárért megvásárolt. „Vagy adták volna meg a találmány igazi értékét, vagy ne adtak volna semmit” – dohogott a gyakorlatias Szilárd Leó, akit mindig is az atomenergia kontrollált felszabadítása, a szabályozható atomreaktor érdekelt.

A még ma is bonyolult, kicsit „misztifikált” atomreaktor, így a szakemberek által felügyelt láncreakció megértéséhez érdemes áttekinteni az előzményeket. Az atommag felfedezése 1906-ban Ernest Rutherford (1871–1937) új-zélandi születésű brit fizikus, az atomfizika egyik megalapítója, a róla elnevezett atommodell kidolgozója nevéhez fűződik. Rutherford 1919-ben végrehajtotta az első mesterséges atommag-átalakítást. 1920-ban megsejtette, még egy fontos részecskének kell lennie – utóbb ez vezetett a neutron felfedezéséhez.

A neutront 1932-ben James Chadwick (1891–1974) angol fizikus fedezte fel.

A nukleáris láncreakció lehetőségét 1933-ban Szilárd Leó fedezte föl. *„Southampton-közben vártam, hogy a lámpa átváltson. Amikor zöld lett, és az úton haladtam át, hirtelen az jutott eszembe, hogy ha találnánk egy olyan elemet, amelyik neutronok hatására felhasad, és közben két neutron bocsát ki, de csak egy neutronot nyel el, akkor létrejönne a láncreakció feltételei... E gondolat többé sohasem hagyott el”* – írta Szilárd Leó még Londonban, az egyik tézisében.

Szilárd Leó és Enrico Fermi „csupán” 1939 elején a Columbia Egyetemen kerültek közvetlen kapcsolatba egymással. Hamar kiderült, hogy egészen különböző módon értékelnék egy-egy tudományos tényt. Szilárd Leó szerint: *„... mindketten konzervatívok akartunk lenni, de Fermi úgy gondolta, hogy akkor konzervatív, ha lekicsinyli annak valószínűségét, ami megtörténhet. Én viszont úgy gondoltam, hogy az a konzervatív dolog, ha elismerjük, hogy megtörténhet, és megteesszük a megfelelő óvintézkedéseket.”* Közös kutatásaik során azonban nagyon jól kiegészítették egymást. Bizonyára mindketten ismerték a „két fél együtt egy egész” tézist...

1939-ben a New Yorkba érkező Niels Bohr (1885–1962) dán fizikus, az atomszerkezet kiváló kutatója vitte a hírt Enrico Fermi, Szilárd Leó és Wigner Jenő (1902–1995) magyar fizikus számára, hogy Otto Hahn (1879–1968) német kémikus vezetésével 1938-ban megvalósították az uránatommag hasadását a neutronokkal.

Szilárd Leó és Wigner Jenő cselekvésre szánták el magukat, ugyanis félelmetes lehetőségnek tartották, hogy először Németországban fejlesszék ki az atombombát. Ma már tudjuk, hogy Teller Ede (1908–2003) magyar atomfizikus volt a sofőr, mikor Szilárd Leó egy, az USA elnökét, F. D. Rooseveltet figyelmeztető levél elkészítése érdekében látogatást tett Albert Einstein (1879–1955) német fizikus New Yorkban lévő otthonában.

„E. Fermi és L. Szilárd bizonyos új munkái alapján, amelyekkel kéziratban volt alkalmam megismerkedni, arra a következtetésre jutottam, hogy az uránium elem a legközelebbi jövőben új, fontos energiaforrássá válhat. ... Az utóbbi négy hónap során Joliot munkái Franciaországban, Fermié és Szilárdé Amerikában valószínűvé tették, hogy nagy tömegű urániumban nukleáris láncreakciót lehet megvalósítani. [...] A felmerült helyzet bizonyos aspektusai figyelmet, és ha lehet, gyors tetteket igényelnek a kormánytól” – írta Albert Einstein 1939. augusztus 2-án. E történelmi levél kapcsán született elnöki döntést követően indult az USA-ban az atomprogram.

A Manhattan Projektben Szilárd Leó és Enrico Fermi a láncreakció szabályozását kapta feladatul.

1942-ben megépült a $2 \times 2 \times 4$ méteres grafitteglák és urángömbök faácsolatával az atommáglya, a világ első működőképes atomreaktora a Chicagói Egyetem Stagg Field-i rögbistadionjának egyik lelátója alatti 10×20 méteres fallabdateremben. Az atommáglya – a világ első szabályozott atomreaktora – beindításakor 200, később 30 000 W teljesítménnyel üzemelt. A kritikus állapotának időpontja: 1942. december 2-án 3 óra 57 perckor volt, így megvalósult az emberiség második tűzgyújtása, az atomenergia ember általi felszabadítása.

Ez a chicagói kísérlet volt Szilárd Leó atomelméletének első gyakorlati igazolása

Atomreaktor szabadalmát Enrico Fermi és Szilárd Leó megosztva kapta, majd immáron D. D. Eisenhowernek, az USA elnökének javaslatára az Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ) létrehozta az Atom a Békéért díj (Atoms for Peace Award) kitüntetését. Az első díjat 1957-ben Niels Bohr kapta az atom és atommag modelljének megalkotásáért. A második díjat 1958-ban Hevesy György (1885–1966) magyar vegyész kapta a radioaktív nyomjelzés föltalálásáért. Az 1959-es díjat Szilárd Leó és Wigner Jenő az atomreaktor megtervezéséért, az 1960-as díjat Alvin Martin Weinberg (1915–2006) amerikai atomfizikus és Walter Henry Zinn (1906–2000) kanadai atomfizikus az atomreaktor megépítéséért kapta.

Legvégül egy sokat mondó, a magyar és olasz szíveket még ma is melegítő adat: ugyan egy olasz és egy magyar tudós osztoztak a jelképes egy dolláron, és persze az eszmei sikeren is, de ez eltölpül ahhoz képest, hogy a jelzett hétfős dicsőséglistán egy-egy olasz, amerikai, dán, kanadai mellett három magyar származású tudós (Hevesy György, Wigner Jenő és Szilárd Leó) is szerepel!

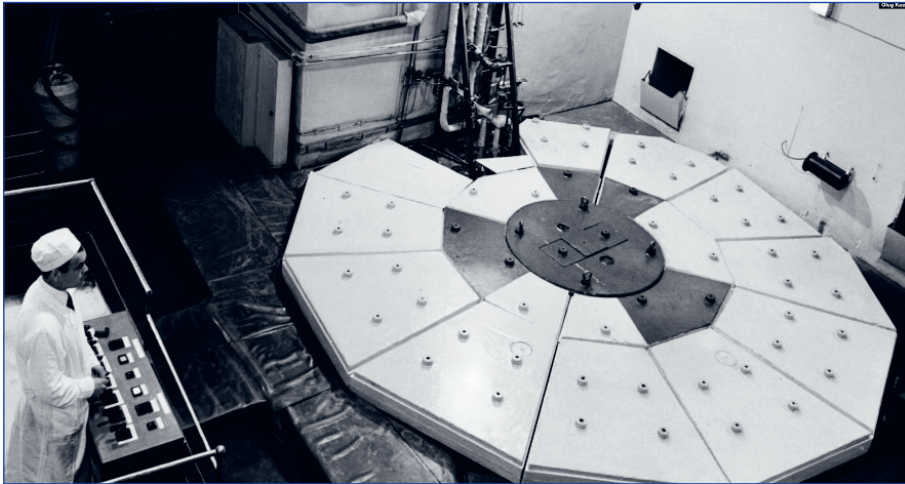
Sipos László József

Atomenergetikai fejlesztések előzményei, születésnapjai

Az MVM Paksi Atomerőmű Zrt. Tájékoztató és Látogatóközpontjába (TLK) érkezők azt ugyan tudják, hogy magyar származású fizikusok és mérnökök is részt vettek a nukleáris tudomány születésének tekinthető 1942-es chicagói kísérletekben, de meglepetéssel fogadják azt az infót, hogy a közcélú nukleáris bázisú villamosenergia-termelés nem az Amerikai Egyesült Államokban, hanem a Szovjetunióban, a Moszkvától csupán száz kilométerre délnyugatra található Obnyinszk városa mellett kezdődött. Egyes tudománytörténészek persze vitatják az orosz elsőséget. Az USA-ban már 1951-ben az ún. EBR (Experimental Breeder Reactor = Kísérleti Szaporítóreaktor) összesen 1400 kW-os hőteljesítményéből 200 kW-ot hasznosítottak elektromos energia előállítására is. Ezen energiával az Idaho National Reactor Testing Station (Idaho Nemzeti Reaktorkísérleti Telep) egyik épületének világítását látták el. Mivel az EBR még nem közösségi villamosenergia-hálózatra dolgozott, így nem tekinthető közcélú atomerőműnek.

Az AM-1 (Атом Мирный = Békés Atom) reaktorral épült Obnyinszki Atomerőmű

Korabeli reaktorszabályozás

Immáron hetven éve, az Obnyinszki Atomerőműben az orosz szakemberek 1954. június 26-án 17:30-kor nyitották ki a tolózarat, a reaktorban felszabadított hőenergiából létesített gőzt egy turbinára engedték, majd elvégezték a generátor szinkronizálását az energetikai rendszerrel. Miután rákapcsolták a hálózatra a generátoron és transzformátoron képződött 5 MW-os elektromos energiát, megkezdte működését a világ első közcélú atomerőműve. Noha az 5 MW az akkori mércével mérve is kis teljesítménynek számított, de a világ első közcélú atomerőművének elindítása korszakos jelentőségű volt, ugyanis az atomenergiát immáron a villamosenergia-termelés szolgálatába állították. Az obnyinszki reaktor közel tíz éven át Szovjetunió egyetlen atomerőműve volt. A kezdeti AM-1-es reaktor ma már nem létezik, 2002-ben bezárták, ám nem műszaki, hanem gazdasági okok miatt. (48 év balesetmentes üzem után, így 18 évvel haladta meg az eredetileg tervezett üzemi idejét!) Kezdetben az orosz szakemberek grafit alapú fékezőanyagot (moderátor) és víz-hűtést használtak. A későbbiek során e típusból fejlesztették ki a modernebb RBMK-reaktorokat. Az első atomerőművet – a termelt hő hasznosítása mellett – még számtalan kísérletre használták. E kísérletek egyrészt már a tervezéskor kiépített berendezésekre, másrészt a később megépült 18 speciális hurokra épültek. A kísérletek célja alapvetően a később építendő erőművek üzemállapotainak elemzése volt. Az első pillanattól kezdve az atomerőmű izotópok gyártásában is részt vállalt, neutronfizikai kísérletek bázisa volt, illetve szilárdtest-fizikai kísérletek sorát hajtották itt végre. Az atomerőmű és a hozzá kapcsolódó kutatási központ katonai bázisként is szolgált, hiszen az ötvenes évek közepén itt kezdték el kiképezni a Szovjetunió első nukleáris tengeralattjárójának – Leninszkij Komszomol (vagy K-3) – legénységét is.

A történelmi események megértéséhez jelzem, hogy Szovjetunióban már 1945. augusztus 20-án vette kezdetét egy olyan új ágazat történe-

te, amely lehetővé tette az atomenergia alkalmazását az energetikában, a gyógyászatban, a mezőgazdaságban, az űrkutatásban csakúgy, mint a tudományos kutatások terén. Az atomenergetikai projektek irányítása céljából közel 80 éve adták ki Moszkvában azt a rendeletet, amely alapján létrehozták a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsának Első Főigazgatóságát. Ezen dátum az orosz atomágazat „fogantatásának” napja, de az USA mintájára ekkor még nem különült el az atomenergia békés és katonai célú alkalmazásának fejlesztése. Ezt követően világ első közcélú atomerőművének építéséről 1949-ben született szovjet kormányhatározat, majd pedig 1950-ben kezdődött az 1954 júniusáig tartó építkezés. A projekt tudományos vezetője I. V. Kurcsatov (1903–1960) akadémikus, a szovjet atombomba atyja, főkonstruktor Nyikolaj Dollezsal volt. Kurcsatov professzortól származik a következő idézet: „Az atomkard már a kezünkben van. Eljött az ideje, hogy gondolkozni kezdjünk az atomenergia békés felhasználásáról.” Ő Sztálin generalisszimuszhoz fordult egy villamosenergia-termelést végző atomerőmű létesítésének engedélyezése érdekében. Sztálin jóváhagyta a tervet, de annak megvalósulását már nem érte meg, így számos technológiát – orvosi diagnosztikai berendezésektől a 4. generációs reaktorokig – a Roszatom orosz állami atomenergetikai konszern szakemberei fejlesztettek ki. Orosz atomenergetikának köszönhetően épült a világon több mint száz atomerőművi blokk, amelyek közül 80 nyomottvízes VVER-technológiát képvisel. Ma a Roszatom rendelkezik a legnagyobb atomerőművi megrendelésállománnyal: a megvalósulás fázisában, 12 országban 36 atomerőművi blokk van.

1966. december 28-án Budapesten írták alá a Magyar Népköztársaság Forradalmi Munkás–Paraszt Kormánya és Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Szovjetunió) Kormánya képviselői két, egyenként 400 MW teljesítőképességű, így 800 MW-os hazai atomerőmű létesítésére vonatkozó államközi szerződést. Ezt követően a paksi telephelyet, mint a szovjet szakértők és ERŐTERV közös javaslatát, 1967. február 16-án a Nehézipari Minisztérium (NIM) villamosenergia-ágazat zsűrijén fogadták el és a dokumentumokban rögzítették, így elindulhatott a Paksi Atomerőmű létesítése. Később e szerződést növekvő villamosenergia-igényekre való tekintettel négy db 440 MW-os nyomottvízes VVER-440 típusú reaktorblokk létesítésére módosították, amelyek üzembe helyezése és hálózatra való kapcsolása 1982–1987 között megtörtént. Jelenleg a Paksi Atomerőmű villamos összteljesítménye több mint 2000 MW, ami annak köszönhető, hogy a blokkok teljesítményét és a nukleáris biztonságot jelentősen növelték, így biztosítják a hazánkban megtermelt villamos energia több mint felét. A négy jelenleg is működő reaktorblokk további üzemidő-hosszabbítása mellett a Paks II. Atomerőmű két új VVER-1200 típusú blokkja további 2400 MW elektromos összteljesítményt biztosítva járul majd hozzá hazánk stabil

energiaellátásához immáron a XXI. század végéig. A Roszatom vezető szerepet játszik a kutatóreaktorok fejlesztése terén is. Eddig több mint 70 kutatóreaktort gyártott, többek között a budapesti kutatóreaktort, mely a csillebérci telephelyen 1959 óta üzemel. A kiváló orosz szakemberek szakmai segítségével, de saját tervezésben, kivitelezésben épült a Budapesti Műszaki Egyetem (BME) területén működő oktatóreaktor, melyet 1971-ben helyezték üzembe. Hőteljesítménye 100 kW, itt az oktatás mellett nukleáris technikai, radiokémiai, régészeti és orvosi kutatások is folynak.

A teljes képhez tartozik, hogy a nyugati szakirodalomban nem szívesen említik az Obnyinszki Atomerőművet, mint a világ első békés célú atomerőművét. Ennek több oka is van. Egyrészt nehezen felejthető el, hogy építését – ha Kurcsatov ösztönzésére is, de – Sztálin rendelte el. Másrészt az is tagadhatatlan, hogy az ez atomerőmű – lévén grafitmoderálású és vízhűtésű – adott esetben plutónium termelésére is átállítható volt. Végül a döntő érv, hogy nem egy általános, nagyszabású, energetikai reaktorok fejlesztését, a nukleáris technológia békés célú alkalmazásának széles körben történő elterjesztését célzó program részeként épült fel. Azt azonban senki sem vitatja, hogy az Obnyinszki Atomerőmű volt az első közcélú, ugyanis közösségi hálózatra először termelt megfizethető villamos energiát. A kereskedelmi célú nukleáris energetika születésnapját sokan 1953. december 8-ára teszik, ugyanis ekkor hangzott el D. D. Eisenhowernek, az USA elnökének „*Atoms for Peace*” beszéde. Javasolta a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (NAÜ) létrehozását, amely szervezet feladatát úgy jelölte meg, hogy dolgozzon ki „*módszereket, melyek segítségével a hasadóképes anyagokat az emberiség békés céljainak szolgálatába lehet állítani. Szakértőket kell megbízni, hogy az atomenergiát a mezőgazdaság, orvostudomány és más békés tevékenységek számára felhasználhatóvá tegyék. Kiemelt cél lehet a világ energiaínségben szenvedő területeinek bőséges elektromos energiával történő ellátása*”. Nem sokkal D. D. Eisenhower beszéde után az USA kongresszusa elfogadta az atomenergia-törvényt. Az új törvény véget vetett a kormány nukleáris technikai ismeretek feletti monopóliumának. Az atomenergia törvénnyel három fő célt próbáltak meg elérni: folytatni a fegyverfejlesztéseket, felfejleszteni a nukleáris energia békés célú alkalmazási területeit, végül a lakosság egészségét és biztonságát biztosítani a kereskedelmi nukleáris technológiák esetleges veszélyeivel szemben. 1954 szeptemberében kezdtek el a világ első kereskedelmi célú atomerőművének építését Shippingportban, az USA-ban. Elektromos áramot Pittsburgh városának szolgáltatott először 1957. december 23-án. E reaktor nyomottvizes típus volt, 230 MW termikus teljesítménnyel. Hálózatra immáron 60 MW villamos energiát szolgáltatott. A nyomottvizes reaktortípust eredetileg Hyman G. Rickover admirális ösztönzésére a haditengerészet részére,

anyagajók meghajtására fejlesztették ki. Ma ez a legjobban elfogadott, valamint a legbiztonságosabbnak tekintett atomreaktor-konceptió a világon.

Összegzés: Jeleztem, hogy több (közcélu, kereskedelmi, békéscélú) „születésnap” található a szakirodalomban. Mivel nem feladatunk a döntés, így a Tudománytörténet rovatunkban közreadott írásokban „csupán” az ismeretterjesztésre szorítkozhatunk.

Sipos László József

Tudomány- és Technikatörténeti Konferencia Nagykárolyban

Az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT) Tudománytörténeti Szakosztálya 2024. június 27–30. között Nagykárolyban, a Károlyi-kastélyban rendezte a XVII. Tudomány- és Technikatörténeti Konferenciáját (TTK). Társszervezők voltak: Nagykároly Polgármesteri Hivatala és a „Gróf Károlyi” Kulturális Idegenforgalmat Népszerűsítő Alapítvány. E rendezvény idén is kiváló fórumot teremtett a matematika, a műszaki és természettudományok, valamint az ipar történetével foglalkozó Kárpát-medencei kutatók és a szakmai érdeklődők számára.

Károlyi-kastély

2024. június 27-én délután, a regisztrációt követően Kása Zoltán *Bolyai János hosszú útja a világhírnévig* című kiállításának megnyitójával kezdődött a nagykárolyi programunk. Másnap reggel hagyományápolással kezdtük a napot, ugyanis a TTK velejárója egy tanulmányi körutazás, ahol Wanek Ferenc geológus, tudománytörténész, a Magyar Mérnöki Kamara (MMK) tiszteletbeli tagja révén az érintett helységekhez kötődő ipar-történeti, építészeti és műszaki és természettudománnyal kapcsolatos nevezetességeket tekinthettük meg. Az idei *Kirándulásvezető* címet viselő kézirat szerzői Karácsonyi Károly, Kása Zoltán, Szilágyi Éva Andrea,

Wanek Ferenc és Wilhelm Sándor voltak. Nagykárolyból busszal indulva, az első állomásunkon Mezőpetriben a sváb tájház gondnoka fogadott bennünket, majd Érmihályfalván Andrassy Ernő (1894–1968) orvos, ornitológus, régész nevét viselő néprajzi és történelmi múzeumba látogatunk, ezt követően körbesétáltuk az ifjúsági kulturális központtá alakított Gizella-malmot. Ottományban Szűcs György intézményigazgató révén az ottományi kultúra megismerése, a Komáromy-kastély és egy szenzációs, 133 méteres vizespince megtekintése volt a programunk. Székelyhídon Wilhelm Sándor nyugalmazott tanár révén szakavatott idegenvezetést kaptunk az Érmelléki Halászmúzeumban és a Stubenberg-kastély parkjában. Csokaly községben megkoszorúztuk Fényes Elek (1807–1876) földrajztudós, statisztikus szobrát, Margittán pedig Kása Zoltán hasznos ismeretekkel kiegészítve mutatta be a város nevezetességeit. Megtudtuk, hogy itt született: Réthy Károly (1935–) magyar geológus, természettudományi szakíró, Horváth János (1878–1961) irodalomtörténész, egyetemi tanár, MTA-tag, Horváth Imre (1906–1993) költő, Harag György (1925–1985) színházi rendező. Professzor úr elmondta: margittai Neumann János matematikus „zseni” édesapa, Neumann Miksa bankár a magyar üzleti élet egyik jelentős személyisége volt, komoly érdemeket szerzett a honi ipar fellendítésében, amiért I. Ferenc József nemesi rangra emelte, ebből az alkalomból a margittai előnevet adományozva neki és utódainak. A romantikus Miksa az akkor Magyar Királysághoz tartozó Margittát választotta a nemesi előnevében szereplő városként. Miksának egyedül abban merült ki a várossal való kapcsolata, hogy annak védőszentjét ugyanúgy Margitnak hívták, mint az ő feleségét. Neumann Miksa a családi címerben szereplő jelképként három margarétát választott, utalva ezzel is a három fiára. Következő állomás Szödemeter volt. Kölcsey Ferenc, a Himnusz költője 1790. augusztus 8-án itt született. A református templom udvarában 1994 óta áll a költőóriás egész alakos bronzszobra, melyet Kő Pál (1941–2020) Kossuth-díjas szobrász készített. A templomba lépve a több értékes relikvia mellett Bikfalvi Zsolt „Face to Face” („Szemtől szembe”) című fotósorozatában gyönyörködhattünk. (Másnap a Károlyi-kastély egyes termeiben a jelzett fotóművész, a „Gróf Károlyi” Kulturális Idegenforgalmat Népszerűsítő Alapítvány vezetője kalauzolt bennünket.) A szülőház közelében a magyar kormány és a Dunamelléki Egyházkerület támogatásával Kölcsey Ferenc Egyházi és Kulturális Központ jött létre, 2019-ben nyílt meg a múzeum és benne a *Hon felett fény sugarat vonni* címet viselő kiállítás, amelynek anyagát a Petőfi Irodalmi Múzeum szakemberei állították össze. Az őrzött ereklyék között közelről láttuk a költő karosszékét is. Ezt követően Érmindszentre érkeztünk. Ady Endre (1877–1919) születési helyén a „hétszilvafás” család 1907-ben épült udvarházában egy impozáns kiállítást is megtekinthetünk, megidézve a költőt és korabeli világát. A szülőház a kert végében

áll, amely szintén látogatható. Az udvar közepén, a kertben található a költőóriás mellszobra. Nagykárolyba visszaérve egyénileg ismerkedtünk a város nevezetességeivel.

Másnap a Károlyi-kastély előadótermében Kása Zoltán és Oláh-Gál Róbert EMT-szervezők mellett Holló Csaba, az MMK-elnökség tagja is közönte az érdeklődő szakembereket. Az előadások benyújtott anyagaiból (szakmai cikk és prezentáció) megszerkesztett konferenciakötet az Open Journal System platformon létrehozott EMT-oldalon található, melyet a Google Scholar is megjelenít, így mindenki számára szabadon elérhető a <https://ojs.emt.ro/index.php/ttk> címen.

A konferenciát egy jó hangulatú díszvacsora zárta, mely teret adott a szabad beszélgetéseknek is. A szervezők minden érdeklődőt szeretettel várnak 2025-ben a XVIII. Tudomány- és Technikatörténeti Konferenciára!

Sipos László József

Könyvajánló

– Sugárvédelem a gyakorlatban

A Typotex Kiadó révén megjelent *Sugárvédelem a gyakorlatban* című könyv korszerű, alapos áttekintést ad az ionizáló sugárzások elleni védelem legfontosabb elméleti kérdéseiről és gyakorlati módszereiről. Az Eötvös Loránd Fizikai Társulat (ELFT) Sugárvédelmi Szakosztály támogatásával megjelent, sugárvédelmi szakemberek által írt kötet minden olyan témát érint, amellyel az e témakörrel foglalkozók találkozhatnak munkájuk során.

A tudományterület fejlődésének ismertetését követően a szerzők tárgyalják a sugárvédelem dozimetriai alapjait, valamint az ionizáló sugárzás biológiai és egészségkárosító hatásait. Külön fejezetek foglalkoznak a sugárvédelem szabályozásával, a külső és belső sugárterhelés elleni védekezés módszereivel, a nyitott és zárt radioaktív sugárforrások biztonságos felhasználásának feltételeivel, a radioaktív anyagok szállításának szabályaival, továbbá az intézményi alkalmazás során keletkező radioaktív hulladékok kezelésének és elhelyezésének kérdéseivel. A sugárvédelemben alkalmazott ellenőrzési feladatokat ismertető fejezeteket egy, a sugárvédelmi műszerek metrológiai követelményeit bemutató rész követi.

A lakosság különböző forrásokból származó sugárterhelésének és a nukleáris veszélyhelyzet kezelésére vonatkozó alapelvek áttekintése után a szerzők bemutatják a Paksi Atomerőmű sugárvédelmi szervezetének felépítését, működését és rendszereit.

A kötetet záró, gyakorlatorientált fejezetében részletesen ismertetik a mérés technika alapjait és a mérések kiértékelésének módszereit is.

A kötet egyik szerkesztője Pesznyák Csilla fizikus, orvosbiológiai mérnök, a BME Nukleáris Technikai Intézetének oktatója. Szerkesztőtársa, Deme Sándor Bay Zoltán-díjas villamosmérnök sajnálatos módon már nem érhetette meg a szakkönyv megjelentetését.

SZERKESZTETTE

Deme Sándor • Pesznyák Csilla

Sugárvédelem a gyakorlatban

Andrási Andor • Ballay László • Bujtás Tibor • Deme Sándor • Elek Richárd
Jakab Dorottya • Katona Tünde • Lumniczky Katalin • Nádasi Iván
Ormai Péter • Pázmándi Tamás • Pesznyák Csilla • Sáfrány Géza
C. Szabó István • Szűcs László • Vincze Árpád • Zombori Péter

TYPÓTEX

„IN MEMORIAM DEME SÁNDOR (1936–2024)

A könyvet a tragikus hirtelenséggel elhunyt társszerkesztő, Deme Sándor emlékének ajánljuk, aki a *Sugárvédelem a gyakorlatban* című könyv ötletgazdája, létrehozásának fő hajtóereje volt. Deme Sándor az Eötvös Loránd Fizikai Társulat Sugárvédelmi Szakosztály alapító tagja, korábbi elnöke, vezetőségi tagja, majd 2011-től állandó meghívottja volt. Több mint hat évtizednyi, töretlen lelkesedéssel, kimagasló tudással és eredményességgel végzett, példaértékű munkássága előtt tisztelettel és elismeréssel adózunk” – írták a szerzők.

Paksi Tükör

- 1 Paksi Tükör – 30 év – címoldalak,
címlapképek
Lovásziné Anna
- 6 Dr. Balázs Kovács Sándor
születésnapj köszöntője
Gutai István
- 9 Népi iparművész – Sóthy Györgyné
Iréne
Lovásziné Anna
- 15 A nyár margójára
Marsalkó-Papp Helga
- 17 Ötvenöt éve történt
Beregnyei Miklós
- 20 „Az új haza – a fejedelmkori Erdély
– egyik Anonymusa” – Baranyai
Decsi Csimor János, a történetíró
Balázs Kovács Sándor
- 49 Petőfi Sándor Koltón
Wollner Pál
- 59 Donáczi Ilona gyermekversei
- 61 Bunkóczi András verse
- 62 Horányi György versei
- 67 Takácsné Tóth Márta versei
- 76 Egy emlékkönyv születése
Beregnyei Miklós
- 79 80 éves Enrico Fermi és Szilárd Leó
atomreaktor-szabadalma
Sipos László József

- 82 Atomenergetikai fejlesztések
előzményei, születésnapjai
Sipos László József
- 87 Tudomány- és
Technikatörténeti Konferencia
Nagykárolyban
Sipos László József
- 90 Könyvajánló – Sugárvédelem a
gyakorlatban
Sipos László József

Paksi Tükör

Irodalmi, művészeti, tudományos
és helytörténeti szemle
XXXI. évfolyam, 3. szám, 2024 szeptembere
Szerkeszti a szerkesztőbizottság
Főszerkesztő: Lovászi Zoltánné Anna
Rovatszerkesztők: Beregnyei Miklós, helytörténet
Marsalkó-Papp Helga, kultúra
Sipos László, tudománytörténet
Korrektor: Patyi Orsolya
A szerkesztőség címe:
Pákolitz István Városi Könyvtár, Paks, Villany u. 1.
HU-ISSN: 1218-2109

Kiadja a Jámbor Pál Baráti Kör
Felelős kiadó: a baráti kör elnöke
Borítóterv: Lendvai István
Készült: Atomix Kft. Nyomdaüzem 2024/3. sz.
Felelős vezető: Bese Tamás
Tördelés: Lendvai István, Schubert Miklós

IRODALMI MŰVÉSZETI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Paksi Tükör

VIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM 2001. SZEPTEMBER

ÍZELÍTŐ

Baraglakos hirtelen, ismeretlen
Ez a film
Mielőtt eljött a nyár
Paks történelmi emlékei
Paks
Árnyék szomszédok
Kálmánok
Dobos István
Akkor éltek a szőlők

Duna árnyékai 2001.

IRODALMI MŰVÉSZETI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Paksi Tükör

XIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM, 2006. NOVEMBER

ÍZELÍTŐ

- Io Memoriam Szarka József
- Levelezés
- Paksi költők versei
- Kőrönd-kőrönd
- A megmaradás borinyosi
- Thalia erdélyi ízeletés Máramarosszigeten
- Aranypályás paksi néptáncosok
- Matkovi a magyar ember életéhez költőknek
- V. Tóthné Műveltségügyi
- A Kapitány
- XIV. Gastronómiai kurzusok Paksán
- Sajtószemle 1974-1975

IRODALMI MŰVÉSZETI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Paksi Tükör

XVI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM, 2009. MÁJUSI HAVA

ÍZELÍTŐ

Kutatásom szülőföldemen
Paks szegélytörténete (1/10)
Aki félállású és este nek is volt egyszer
Gyűjteményem Paks város képmagyarázatából (2. rész)
Agy esztendő és tisztelet emlékei Háyfalvi István
Paksi költők versei
Irodalmi Györgyi könyvének méltatása
Árnyék munkában képek az Erzsébet Szálló építészéről
Paks város környezeti állapotáról 2008

Árnyék István emlékei Paks
Paks
Paks városi emlékei

IRODALMI MŰVÉSZETI TUDOMÁNYOS ES HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Paksi Tükör

XXXI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM, 2024. MÁRCIUS

30 ÉV

Paksi Tükör

1994-2024

ÍZELÍTŐ

Paksi Tükör - 30 év
Jelölés Pál Barátok és a Facebookon
Emlékezés a hős szegedi katonákra
Rogier Schilling születésének 133. évfordulóján
Schilling, Árpád Rogier születésének emlékére
Derecske emlékei
A magyar kultúra magyar alkalmáról, Sárdi György
Emlékezés a paksi temetőkre
Csapó Dániel
Székelyföldünk: a kultúra
Vasó György emlékére
Vasó György emlékére
Nagyvárosi történelmi képek
Nagyvárosi történelmi képek
Munka emlékei
Békegyógyító a székely és a magyar kultúra
Tóthné Műveltségügyi
Tóthné Műveltségügyi
Vasó György emlékére
Dobos István versei
Borbély Árpád versei
Teller Ede Műveltségügyi
130 éve született Németországban, a „Zsolt”-tűz
Németországban, a „Zsolt”-tűz
Németországban, a „Zsolt”-tűz

Címlapok – fejléccsel, Ízelítővel /tartalomjegyzékkel